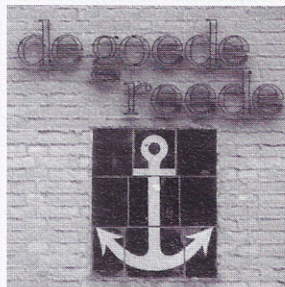
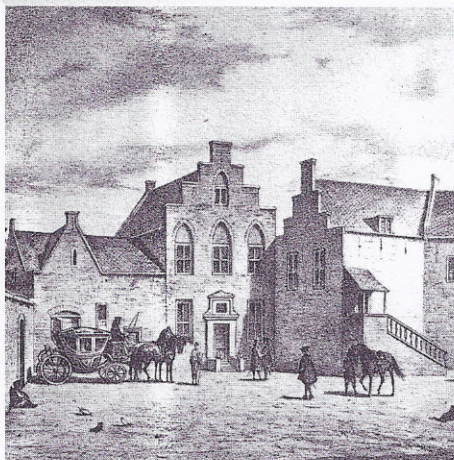

AMBT
&
HEERLIJK
HEID

Jaargang 51
nummer 149
december
2005

OUDHEIDKUNDIGE KRING RHEDEN-ROZENDAAL

Doelstelling

De Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal is opgericht 11 januari 1954 en heeft zich ten doel gesteld:

de bevordering van de kennis van de geschiedenis van land en volk van de Veluwezoom, in het bijzonder van de gemeente Rheden en Rozendaal. De Vereniging tracht dit doel te bereiken door het houden van lezingen en tentoonstellingen, het bewaren van historische voorwerpen en door het bevorderen van plaatselijk onderzoek op historisch gebied alsmede door steun van en samenwerken met instellingen, stichtingen of verenigingen die een soortgelijk doel nastreven.

Activiteiten

Het archief van de Kring wordt bewaard in het Gelders Archief Arnhem en omvat een grote verzameling boeken, dia's, foto's en andere voorwerpen. In overleg zijn deze archiefstukken ter inzage voor de leden.

Vier maal per jaar wordt er een lezing gehouden door een deskundige, die een interessant onderwerp belicht. In de zomer en winter wordt voor de leden een excursie georganiseerd.

Het eigen periodiek verschijnt per kwartaal, waarin onderwerpen behandeld worden die een raakvlak hebben met zowel de lokale als de regionale geschiedenis.

De Kring is aangesloten bij het Gelders Erfgoed.

Bestuur

Voorzitter & Secretaris

E. Olde Rikkert
Sophiastraat 42
6882 NL Velp
Tel 026 3646618

Vice-voorzitter

W.M.J. de Wit
Diepesteeg 25
6994 CC De Steeg
Tel 026 4954344

Penningmeester en Ledenadministratie

H.A. Lampe
Hoofdstraat 7
6881 TA Velp
Tel 026 3634768

Bestuursleden

H. Bruil	Velp
P.J. Clous	Velp
A.H. van Manen	Dieren
T. van der Werf	Velp

Bankrekening

Postbank 1164291
Oudheidkundige Kring
Rheden-Rozendaal
6881 TA Velp

Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een ge-
automatiseerd gegevensbestand, of open-
baar gemaakt, in enige vorm of op enige
wijze, zonder voorgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

Ambt en Heerlijkheid

Is een uitgave van de Oudheidkundige
Kring Rheden-Rozendaal
Verschijnt 4 keer per jaar
Nummer 149, december 2005
ISBN 1384-3362

Redactie

M.C.A.P. Brekelmans-Roelofs, J. de Bruijn,
H. Bruil, I.M. ten Holte-Oerlemans,
P.J.A. Kamper sr en J.P. Rijnbende

Redactieadres

J. de Bruijn
Hogeweg 14B
6881 EC Velp
Tel 026 3640330

Abonnement

- In combinatie met het lidmaatschap
van de Oudheidkundige Kring
€ 21,00 per jaar
- Losse nummers € 4,25 per stuk
zijn verkrijgbaar bij:
Jansen & De Feijter en Bruna te Velp,
Read Shop te Rheden en Bruna te Dieren

Vormgeving

P.J.A. Kamper sr

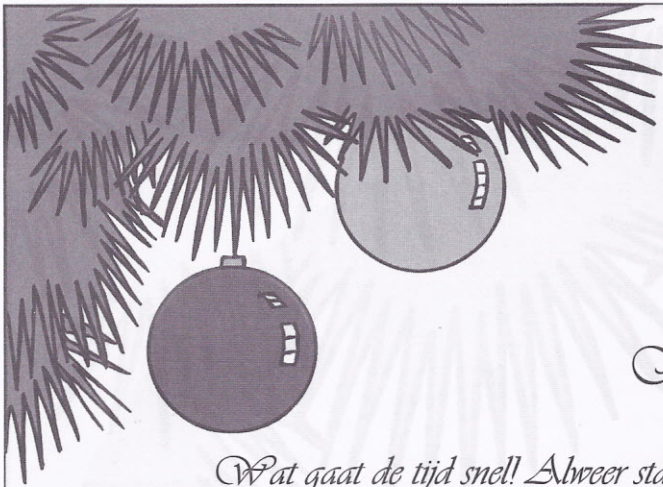
Druk

Paverds Printshop Velp

Inhoud

- 2 **Kerst en Nieuwjaar**
Ans van Manen-Evertze
- 3 **'Hof te Dieren'**
in de late Middeleeuwen
Deel 12 slot
Frits Tesser
- 12 **Lezers vragen**
Lezers antwoorden
Co de Bruijn
- 16 **Zomerexcursie 2005**
Bakstenen, verplegen en
tuinieren
Tanny van der Werf en Peter Clous
- 18 **Een bijzondere vondst**
in de Wartburg te Velp
Co de Bruijn
- 25 **Bestuursmededelingen**
Elise Olde Rikkert
- * **Bijlage:**
100 jaar NPB-kerk Velp
Huib Bosland

Kerst en Nieuwjaar

Wat gaat de tijd snel! Alweer staan de Kerstdagen en de jaarwisseling voor de deur. We zijn allemaal een jaartje ouder en misschien ook wijzer. Zo ook onze vereniging. De Oudheidkundige Kring is nu 51 jaar en gaat aan zijn 52te jaar beginnen. Een respectabele leeftijd.

Er hebben ook dit jaar weer diverse activiteiten plaatsgevonden en het verheugt ons te kunnen zeggen, dat wij over de belangstelling daarvoor niet te klagen hebben gehad. Natuurlijk doet onze werkgroep Public Relations flink haar best om deze belangstelling levend te houden en daarbij brengt zij ook onze Kring voortdurend onder de aandacht van niet-leden. En dat is zeker nodig. Want hoewel wij steeds merken dat de interesse van mensen voor de plaatselijke geschiedenis groot is, weet lang niet iedereen dat er een historische vereniging in onze gemeenten bestaat.

Wij hopen natuurlijk dat door de publicaties in kranten en de verkoop van Ambt en Heerlijkheid in de boekhandels de bekendheid met onze vereniging steeds groter wordt en dat wij daardoor in de toekomst veel nieuwe leden zullen kunnen verwelkomen.

Dat onze vereniging nog heel veel jaarwisselingen moge meemaken.

Namens het bestuur van de Oudheidkundige Kring wil ik al onze leden heel gezellige feestdagen toewensen en een voorspoedig 2006.

Ans van Manen-Evertze

'HOF TE DIEREN'
IN DE LATE MIDDELEEUWEN

Frits Tesser

Deel 12 slot

VIERHONDERD JAAR COMMANDERIJ

De schenking van de Hof te Dieren door graaf Adolf van Berg in 1218 moet voor de Duitse orde een welkome gift zijn geweest. De boerderij met de opstallen bood de mogelijkheid enkele broeders te huisvesten en er een convent te stichten. In 1230 zegelde de commandeur van Dieren namens het Duitse Huis de stukken met een zegel van witte was. Er waren in die beginperiode talrijke ridders die zich bij de Orde aanmeldden en wij mogen ervan uitgaan dat de commandeur niet de enige broeder van de Hof was, maar met meerdere ordeleden samenwoonde.

In het zegel is een leliekruis aangebracht met daarop een Andreaskruis met aan de uiteinde van elke arm een bol. In het randschrift staan twee letters: RI. Het document werd in 1230 in Dieren vervaardigd en is daarmee het oudste schriftelijke bewijsstuk van de commanderij dat wij kennen.

Ruim tweehonderd jaar later beschikte het Duitse Huis over een ander zegel. Het is van groene was en hangt aan een oorkonde uit 1457. Het zegelbeeld toont een staand Lam Gods met rond de naar rechts gedraaide kop een aureool. Het Lam kijkt naar het kruis aan de top van de schacht die het met de rechterpoot vasthoudt. Aan de schacht zit een wapperend kruisvaan. In het randschrift: + S. COMMENDUR . DE . DIDEREN.

Wanneer het zegel in gebruik is genomen, is niet bekend. Mogelijk werd het na 1434 ingevoerd, toen de balije (hoofdcommanderij) Biesen de commanderij Dieren aan de balije Utrecht te koop aanbod.

HOF TE DIEREN

Deel 12 is de laatste aflevering van de serie 'Hof te Dieren' in de Late Middeleeuwen.

Op zoek naar de oorsprong van de Hof zijn wij verteruggegaan in het verleden. Concrete gegevens waren voor het eerst aanwijsbaar na de Noormannentijd.

De meer exacte informatie dateert uit de tijd waarin de Duitse Orde haar commanderij in Dieren had. Aan die periode werd in het kader van Open Monumentendag een tentoonstelling gewijd, waarvan deze aflevering een samenvatting is. De panelen van de expositie zijn verkleind weergegeven bij de thema's van dit artikel.

Artikelen over de commanderij, die in de toekomst zullen verschijnen, zijn geen vervolg op deze serie maar een soort 'sprokkels', die het leven van de ordebroeders in Dieren voor het voetlicht halen. Er hebben zich in de loop van vier eeuwen interessante gebeurtenissen voorgedaan, waarvoor de tentoonstelling geen ruimte bood die te vermelden.

Beide zegels waren te zien op de tentoonstelling die op tien en elf september werd gehouden in de Toren van Dieren bij gelegenheid van Open Monumentendagen, die in het teken stonden van het Religieus Erfgoed. De commanderij van Dieren maakt deel uit van dat Religieus Erfgoed.

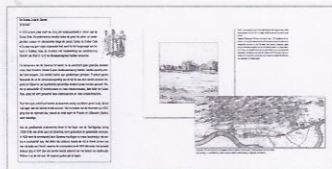
De Open Monumentendagen waren dan ook een welkome gelegenheid om de geschiedenis van de Duitse Orde ter sprake te brengen. Tenslotte was de Orde, hoe strijdvaardig ook, een geestelijke instelling.

Links op de foto de auteur Frits Tesser in gesprek met bezoekers van de expositie 'De Duitse Orde in Dieren'

Het was een overzichtelijke tentoonstelling. Op de eerste verdieping van de Toren waren acht panelen opgesteld van 75 bij 150 cm. Beginnend bij het eerste paneel kreeg je langzaam aan een beeld van de commanderij die door de eeuwen heen bekend stond als het Duitse Huis van Dieren.

De teksten waren goed leesbaar en voorzien van talrijke, dikwijls unieke illustraties. De ontwerper daarvan was Peter Kamper sr, die voor deze technische prestatie alle lof verdient.

De Duitse Orde in Dieren 1218-1647

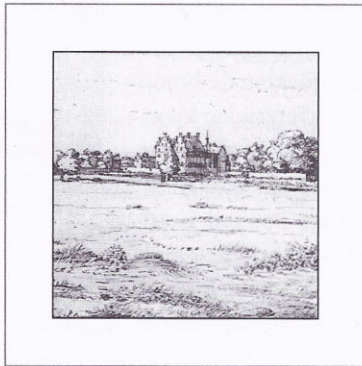
De nieuwe beheerders waren geen grafelijke dienaren, maar ridder- en priesterbroeders die geen landbouwwerfing hadden. Het land bij de boerderij werd dan ook al spoedig verpacht. Omdat de broeders niet onbemiddeld waren - de meesten waren van adellijke afkomst - waren zij in staat om naast de uitgifte van land de boeren ook geldleningen te verstrekken. Daar moet ruim gebruik van zijn gemaakt, want de inkomsten uit de geldleningen waren vijf maal groter dan die uit de pacht-opbrengsten.

Dit beleid had een praktische consequentie. Het personeelsbestand van de Hof kon beperkt blijven tot een klein aantal personen. Er waren geen groepen landarbeiders nodig om het land te bewerken; dit werd door de boeren uit de omgeving gedaan, die voor het gebruik van de grond rente betaalden. Er waren bij het Duitse Huis dan ook nauwelijks stallen of voorraadschuren. Ook het vee werd uitbesteed.

In de eerste twee eeuwen, tussen 1220 en 1400, waren er vijf ridderbroeders en twee priesterbroeders. Later, toen er minder ridderbroeders in de Orde intraden, werd het Duitse Huis door twee ridderbroeders en twee priesterbroeders bewoond. Zij waren overigens niet de enige huisgenoten. Het convent bood ook onderdak aan halfbroeders en halfzusters. Zij waren lid van de Orde en hielden zich bezig met de dagelijkse werkzaamheden. Van tijd tot tijd was er een provenier, iemand die zich had ingekocht, een eigen kamer had en meeat aan de diensttafel.

De renteopbrengsten brachten veel geld binnen. Het is begrijpelijk dat de vestiging Dieren gekwalificeerd werd als een welvarende commanderij. De bewoners konden zorgeloos leven dat wil zeggen, zij kregen wat nodig was voor het eigen onderhoud en de instandhouding van het huis, de rest van de inkomsten, zo'n 85%, ging naar de regionale kas. Uit die kas werd de oorlog gefinancierd die de ordebroeders in Pruisen en Lijfland (Estland) voerden om het heidendom terug te dringen en het verworven gebied te christianiseren.

*De voor-
malige
commanderij
van de Duitse
Orde te
Dieren
met op de
voorgond
de IJssel.*

Pentekening van Constantijn Huygens de Jongere uit 1679, dat de enige afbeelding van de commanderij uit die periode is.

Aan de goedlopende onderneming kwam in het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) een einde. Het Duitse Huis werd geplunderd en gedeeltelijk verwoest. Vijftig jaar later was het opnieuw raak. De boosdoeners waren dit maal muitende Spaanse huurlingen die van de commanderij geen spaan heel lieten. De schade was zo groot dat het Duitse Huis herbouwd moest worden.

De schok kwam hard aan, want de landcommanderij Utrecht was niet in staat de kosten, die de herbouw met zich meebracht, te betalen. Toen stadhouder Willem II in 1647 liet weten dat hij van plan was de Hof te kopen, kwam dit bericht als een geschenk uit de hemel. Het landelijke bestuur aarzelde geen moment en de Hof te Dieren werd voor 147 duizend gulden aan de prins verkocht.

Het religieuze leven

De ordeleden waren in twee categorieën in te delen: ridderbroeders en priesterbroeders. Door de grote toeloop van ridders na de stichting van de Orde in 1198 was hun aantal beduidend groter dan dat van de priesterbroeders. Dat veranderde na 1410 toen de Duitse Orde door een coalitie van Polen en Litauwers bij Tannenberg, ten zuiden van Koningsbergen, werd verslagen. Dat kwam op prestigeverlies te staan en menig ridder aarzelde om zich bij de Orde aan te sluiten. Een gevolg van de nederlaag was ook, dat aan de stroom van schenkingen, die eeuwenlang een bron van inkomsten vormden, een einde kwam.

De priesterbroeders hadden met dit alles weinig te maken. Voor hun lag de situatie anders. Zij traden op als aalmoezenier en hielden zich bezig met de zielzorg.

Elk Duits Huis had een eigen gebedsruimte of kerk. Die kerk was een eigenkerk waaraan het collatierecht was verbonden. De landcommandeur had het recht ter plaatse een eigen priesterbroeder voor te dragen. Dat gebeurde in 1350 in Dieren waar de commandeur van Koblenz Herman van Podem voordroeg als pastoor van de kerk c.q. de kapel van de commanderij. Hij verzocht de priester van Spankeren, die de zorg voor de kerkangers in Dieren had, met de voordracht in te stemmen.

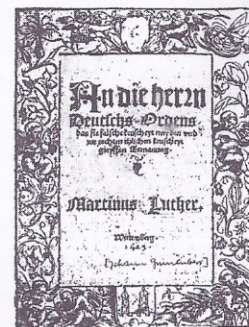
In de commanderij waren steeds twee priesterbroeders. Dit is merkwaardig omdat de parochie te Dieren gemakkelijk te bedienen was. Er woonden slechts een veertiental gezinnen.

KL		Novemb' h't dies xxx luna xxx luna Novemb's vesp. accen- ditur.	
	d	Novemb' Festiuitas oi'm sco'm	tot' dup.
xij	e	iiij Commemoratio of'm fidelium	l'ix
ij	f	iiij Hubert ep. z. conf.	l'iii
	g	ij	
x	A	Monas	
	b	vij Leonard conf.	com°
xvij	c	vij Willibrord ep. z. conf.	l'iii
vij	d	vi Quatuor Coronator. mr.	l'iii
	e	v Theodori mrs.	
xv	f	iiij Martini pp. z. mrs.	
iiij	g	iiij Martini ep.	se'i dup.
	A	ij Sebini conf.	com°
xij	b	Idus Brictij ep. conf.	com°
i	c	xvij	
	d	xvij	
ix	e	xvi	
	f	xv	
xvij	g	xiiij Oct'a Martini	l'ix
vi	A	xij Festiuitas s' Et'i: zabeth	tot' dup.
	b	xij	
xiiij	c	xi	
ij	d	x Cecilie v' z. mr.	l'ix
	e	ix Clementis pp. z. mr.	l'ix
xi	f	vij Crisogoni mr.	com°
xix	g	vij Katerine v'	se'i dup.
	A	vi Oct'a s'cc Elisabeth	
vij	b	v Agricole z. Vitalis mr.	com°
	c	iiij	
xvi	d	iiij Saturnini ep. z. mr.	vij com°
v	e	ij Andree ap'li	dup.

De liturgische kalender van de broeders had naast de hoogtij- en feestdagen een 'proprium' (eigen kalender). Bijzonder aanzien genoot Elisabeth van Thüringen. Haar gedachtenis op 19 november werd gevierd met een octaaf.

De activiteiten van de priesterbroeders reikten dan ook verder dan de geestelijke be- diening alleen. Dikwijls hadden zij binnen de commanderij een leidinggevende func- tie, vaak ook waren zij administratief werkzaam. Zo was Everard van Linthe in 1360 commandeur van het Dierense convent.

De broeders legden drie geloften af: van gehoorzaamheid, kuisheid en armoede. Dit had consequenties voor het da- gelijkse leven, zowel in de omgang naar buiten als voor de eigen gemeenschap. Het deelnemen aan kermissen en toernooien was verboden, kleding moest bescheiden zijn en het eten van vlees beperkte zich tot drie dagen per week: zondag, dinsdag en donderdag. De getijden werden geza- menlijk gebeden en zeven maal per jaar mochten de broe- ders de Heilige Communie ontvangen. Iedere vrijdag kwa- men zij bijeen om de overtredingen te belijden die zij tegen de Regel hadden begaan en waarvoor een penitentie werd opgelegd. Zondag was de dag, waarop het kapittel werd gehouden en een gedeelte van de Regel werd voorgelezen.

Frontispice van Luthers "An die herrn Deutchs Ordens", Wittenberg 1523

De broeders hadden een eigen liturgische kalender, die de dagelijkse vieringen een apart accent gaf. 4 Februari was de jaargetijdendag van de ouders en 10 oktober wer- den de familieleden gememoreerd. De Kruisdagen in september en de feestdagen van Maria waren naast de hoogtijdagen belangrijke liturgische hoogtepunten. Opvallend was de aandacht voor de patroonheiligen: Joris en Elisabeth van Thüringen. De feest- dag van Elisabeth, de hospitaalheilige, was 19 november. Het was een eerste klas feest. De broeders voelden zich verwant aan deze adellijke dame, die de schoonzus was van de vijfde grootmeester van de Orde, Konrad van Thüringen (1239-1240).

De priesterbroeders, die door de terugloop van de ridderbroeders na 1410 de grootste groep waren geworden, verdwenen uit het zicht bij de Reformatie. Toen grootmeester Albrecht van Brandenburg Maarten Luther vroeg welke geloofsrichting de broeders moesten volgen, antwoordde de Hervormer dat hij de priesterbroeders aanraadde te gaan trouwen. Luther legde zijn verklaring neer in 'An die herrn Deutchs Ordens die sie falsche keuscheyt meyden und zur rechten ehlichen keuscheyt greyffen Ermanung'. Het boek verscheen in 1523. Aan de oproep werd massaal gehoor gegeven. Het gevolg was dat de ridderbroeders alleen als ordebreders overbleven.

Economische activiteiten

De commanderij bezat land in Brummen, Leuvenheim, De Steeg en Dieren, waar winterrogge, zomerrogge, haver, gerst en erwten werden verbouwd. Om de opbrengst van het graan en de verkoop daarvan in goede banen te leiden, was een graanmeester aangesteld. Hij was voor zijn optreden geen verantwoording verschuldigd aan de commandeur van Dieren, maar stond rechtstreeks onder het balijebestuur.

De Hof leverde op bestelling allerlei levensmiddelen. In een rapport uit 1420 staat te lezen dat het "huys zu Covelenz (Koblenz)" uit Dieren "plach (gewoon was) zu haben butteren, kесе, fische zu (voor) der provisien der kuchen".

De commanderij bezat een uitgebreide veestapel. In 1411 waren er 56 koeien, 400 schapen, 90 varkens, 2 rijpaarden en 15 andere paarden. De twee rijpaarden waren van de twee ridders in het Duitse Huis.

De verzorging van het vee was in handen van de boeren. Zij konden naar eigen goeddunken daarover beschikken mits zij zich hielden aan de regels van de veeteelt en bereid waren voor het bezit van de dieren rente te betalen.

Een groot deel van het commanderijareaal bestond uit bossen en heide. Het Rhederbos, de Onsalighe bossen en de Imbosch waren van niet te onderschatten belang voor de houtvoorziening en de varkenshouderij. De notenbomen kregen een aparte vermelding. De schapen vonden voedsel op de heide. Daar kwam de mest voor het land vandaan evenals de honing van de bijen.

De commandeur was verantwoordelijk voor de bedrijfsvoering. Je krijgt de indruk dat ieder van hun zich met overgave van zijn taak heeft gekwetend. Een aantal namen zijn bekend. Er zijn drie tijndelingen. Toen de Hof te Dieren hoorde bij:

De balije Koblenz 1218 - 1420

1272	Hendrikgen Molener
1304	Nicolaes, genaamd Wise
1305	Arnoldus
1305-1309	Giselbert
1311	Nicolaes (Nycholaus)
1315-1325	Dirck van Mundelincheym
1328-1344	Werner Sconeals
1344-1346	Franck (Franco)
1348-1358	Ruitgher (Rüdiger) van Vrimersem
1349	Telemanne (huiscommandeur)
1356	Hendrik van Elsap
1360	Everard van Linthe (priester)
1360-1363	Dirck die Roever
1365-1369	Emoud van Boychout
1372-1376	Everde van Dydem
1381	Johan van Hackenbroick (priester)
1381	Jacob van Lyns (priester)
1388-1396	Herman van Wysskirken
1397-1400	Johan van Nywenrode
1407-1415	Johan van Blomenrade

De balije Biesen 1420-1434

1430-1435	Gosen van Asschenberge
-----------	------------------------

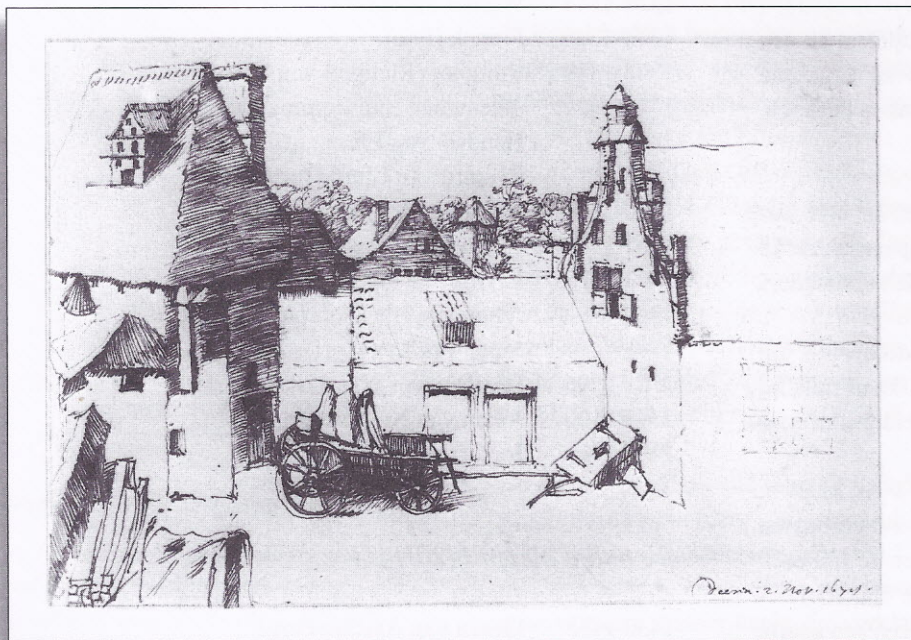
De balije Utrecht 1434-1647

- 1439-1464 Wouter de Gruter (Gruyter)
1465-1467 Sweder van Haren (Haeren)
1467-1472 Willen van Zantwick (Sandwyck)
1481-1494 Jacob van Lychtenberch
1509-1528 Wolter (Wouter) van Amstel van Mynden
1537-1560 Johan van Honnepell van der Empel
1580-1592 Frans van der Loe (Loo)
1593-1607 Jacob Taets van Amerongen
1607-1622 Willem Mulert (Muylert)
1623-1628 Willem van Winssen
1629-1648 Alexander Emanuel van Renesse

De herkenbaarheid

“De broeder moet herkenbaar zijn aan zijn kleding. Wanneer er geen duidelijk onderscheid bestaat, brengt dit de gelovige in verwarring en dat is nadelig voor de Kerk”, aldus paus Innocentius III (1198-1216) in het conflict over de witte mantel tussen de Tempeliers en de Duitse Orde.

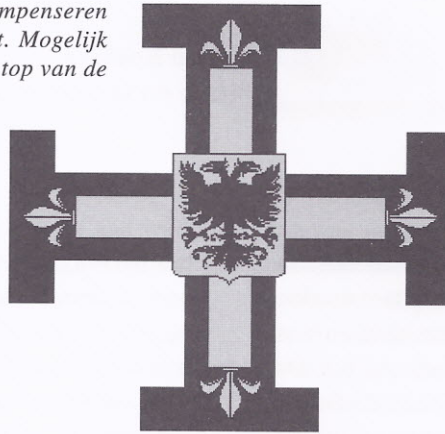

Het boerenerf van de commanderij werd gekenmerkt door een landelijke rust. Er waren slechts een paar stallen en schuren, de boeren uit de omgeving bewerkten het land en verzorgden het vee. Pentekening van Constantijn Huygens de Jongere, 1678.

De broeders van de Tempel hadden de oudste rechten en werden daarom in het gelijk gesteld. Maar die witte mantel had wel een onderscheidingsteken: de Tempeliers hadden een rood kruis, de broeders van de Duitse Orde een zwart kruis en dat maakte een wereld van verschil. Het verbod op het dragen van de witte mantel door de Duitse broeders werd dan ook spoedig ingetrokken. (A&H nr 148 p. 9-11).

Het zwarte kruis hadden de broeders te danken aan paus Celestinus III (1191-1198) vanwege de toegewijde manier waarop zij met arme en gewonde kruisvaarders omgingen. Volgens de Regel moet het kruis duidelijk zichtbaar op de mantel zijn aangebracht evenals op de andere kledingstukken. Ook het schild, de helm (indien mogelijk), de standaard en de schabrak (zadelkleed) moeten van een zwart kruis zijn voorzien.

Dit prachtig gestileerde kruis is rijk aan geschiedenis. De voeten van het gouden Jerusalemkruis zijn de uiteinden van het zwarte kruis geworden. Om de veranderingen aan het gouden kruis te compenseren is op vier plaatsen een lelie aangebracht. Mogelijk is dit een verwijzing naar de lelie aan de top van de scepter waarmee Maria wordt afgebeeld.

De leden van de Duitse Orde hebben die richtlijn nauwgezet nagevolgd. Wanneer de landcommandeurs van de balije Utrecht zich met hun familiewapen laten afbeelden, is het schild aan de voet van de knielbank rechtstandig in tweeën gedeeld: de linker helft heeft steeds een zwart kruis.

Het summum is het zwarte kruis in de vorm van een Jeruzalemkruis. Op de zwarte ondergrond is het gouden kruis aangebracht, dat koning Jan van Brienne in 1219 aan meester Herman van Salza schonk vanwege zijn onverschrokken optreden bij Damiate. Het schild met de dubbele adelaar (in het midden) is een geschenk van keizer Frederik II voor de diensten die de Duitse broeders hem verleenden bij zijn intocht in Jeruzalem in maart 1229.

Bij zijn intrede in Jeruzalem in 1229 werd keizer Frederik II begeleid door Duitse ridderbroeders. Dat het om broeders van de Duitse Orde gaat, is te zien aan het zwarte kruis op helm en schild. Waarschijnlijk maakte grootmeester Henderik van Salza deel uit van het gezelschap. Hij stond de vorst steeds ter zijde en trad op als zijn raadgever en diplomaat.

De halfbroeders en halfzusters hadden een half kruis of krukkenkruis. Zij waren niet van adel. Het halve kruis zou kunnen duiden op hun nederige afkomst. Van de andere kant was dat kruis een ereteken. Wanneer ridders, die geen lid van de Orde waren, met de broeders ten strijde trokken, werden zij voor hun solidariteit beloond met het halve kruis.

Oudst bekende voorstelling van de commanderie van de Duitse Orde in Koblenz, in de O.L.Vrouwkerk te Oberwesel, ca. 1520

Balijen Koblenz, Biesen en Utrecht

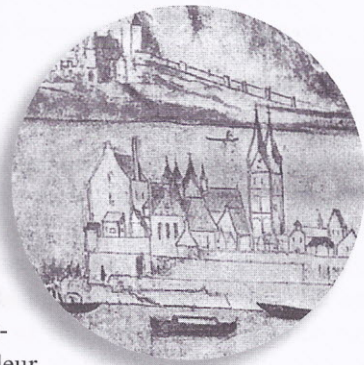
De balije Koblenz 1216-1420

Het ontstaan van de commanderie Koblenz was te danken aan de schenking van een hospitaal in 1216. Dat hospitaal maakte deel uit van de bezittingen van het Sint-Florinussticht en was bedoeld om armen en pelgrims onderdak te verschaffen. De commanderie Koblenz was de eerste vestiging van de Duitse Orde in Noord-West Europa. Toen het er om ging de schenking van graaf Adolf van Berg bij een bestaand convent onder te brengen, lag het voor de hand dat de Hof te Dieren aan de commanderie Koblenz werd toegewezen. Later groeide deze commanderie uit tot een hoofdcommanderie.

De balije Biesen 1420-1434

Na de nederlaag bij Tannenberg in 1410 deed grootmeester Michael Küchenmeister (1411-1422) een beroep op de balijen om hem te helpen het verloren prestige terug te winnen. De landcommanderie Biesen (standplaats Alden Biesen tussen Hasselt en Maastricht) ging op het verzoek in en stuurde een legereenheid. De ongetwijfeld nobele geste was evenwel financieel niet goed onderbouwd. De balije raakte in geldnood. Om Biesen tegemoet te komen hevelde grootmeester Küchenmeister de commanderie Dieren, die bij de balije Koblenz hoorde, over naar de landcommanderie bij Maastricht. Hij kon dit doen omdat de balije Koblenz een kamerbalije was. Sinds de 14de eeuw hadden de grootmeesters een aantal balijen tot hun beschikking om de

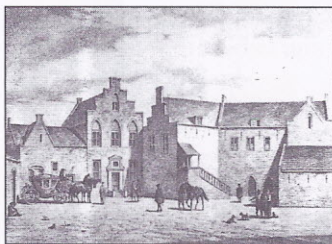
bestuursuitgaven te kunnen betalen. Deze balijen werden kamerbalijen genoemd. Een daarvan was Koblenz. De protesten van de landcommandeur van Koblenz, Gerhard van Benesis, tegen de beslissing van de grootmeester haalden niets uit.

De balije Utrecht 1434-1647

Met de overheveling van de commanderie Dieren naar de balije Biesen waren de financiële problemen voor Biesen niet voorbij.

De landcommanderie zat in acute geldnood. De Hof te Dieren kon daarin niet voorzien. Daarom werd besloten de commanderie te verkopen aan de balije Utrecht die de onderneming graag wilde overnemen. In 1434 ging de Hof voor 3750 overlandse Rijnse gulden (in Duitsland uitgegeven) van de hand. Het was een goede aankoop. Qua inkomsten nam de commanderie na die van Utrecht en Tiel de derde plaats in onder de elf commanderijen die de balije van Utrecht telde.

Op een groot terrein aan de Utrechtse stadswal ontstond vanaf 1346 het nu nog bestaande gebouwencomplex van de Duitse Orde

De Duitse Orde mondiaal

De Nederlandse Duitse Orde

De verdrijving van de Duitse Orde uit het Heilige Land was een ramp. De broeders hadden de doelstelling 'de bevrijding van de stad Jeruzalem' niet kunnen waarmaken. Grootmeester Herman van Salza had dit min of meer voorzien. In 1226 kreeg hij van keizer Frederik II de opdracht de heidenen in Pruisen en de Baltische landen tot het christelijk geloof te bekeren. De broeders hebben die taak met veel overtuiging uitgevoerd. In tweehonderd jaar tijd stichtten zij in het gebied een Ordestaat met eigen bisdommen, steden en handelscentra. Het succes wekte echter argwaan. De buurvölker verzetten zich tegen de dominante rol van de Duitse Orde. Polen en Litouwen gingen een bondgenootschap aan en in 1410 kwam het tot een veldslag bij Tannenberg die voor de broeders desastreus eindigde. De Orde verloor de kern van haar militie. De broeders kwamen de ramp nooit meer te boven.

Het was aan koning Willem I te danken dat de Duitse Orde in ons land in al haar rechten en bezittingen werd hersteld. Dat gebeurde bij het koninklijk besluit van 8 augustus 1815. De hoofdzetel van de Nederlandse Duitse Orde is het vroegere commandeurshuis aan de Springweg in Utrecht. Recentelijk werd het naastliggende complex gerestaureerd dat bijna 185 jaar militair hospitaal was. De voormalige landcommanderij staat bekend onder de naam 'Grand Hotel Karel V'.

De laatste foto van de expositie was van landcommandeur Alexander Carel Jacob baron Schimmelpenninck. Hij was titulair commandeur van Dieren van 1806 tot 1808. Knielend naast het familiewapen met links het zwarte kruis kijkt hij je aan wetend dat hij een waardige vertegenwoordiger is van de Duitse Orde en haar roemruchte verleden.

In 1526 onderwierp grootmeester Albrecht van Brandenburg zich aan de koning van Polen. Hij legde de ordemantel af en koos voor het protestantisme. De broeders volgden zijn voorbeeld. In 1809 werd de Orde door Napoleon opgeheven.

De Marienburg was van 1308 tot 1457 aan de oever van de Nogat zuidoostelijk van Gdansk het hoofdkwartier van de Duitse Orde

- Literatuur
 Hans Limburg Die Hochmeister des Deutschen Ordens und die Ballei Koblenz, Bad Godesberg 1969
 Klaus van Eickels Die Deutschordensballei Koblenz und ihre wirtschaftliche Entwicklung im Spätmittelalter, Marburg 1995

Lezers vragen antwoorden

Genealogie familie De Greef

Van ons lid de heer Otto J. de Greef in Cuzorn Frankrijk kregen wij de volgende vragen met een genealogische achtergrond. In de hiernaast geplaatste geboorteakte wordt vermeld dat Jan Carel Christiaan Schuring (na huwelijk van zijn moeder Frederica Schuring met Joanes de Greef op 04.02.1835 erkend en gewettigd als J.C.C. de Greef) geboren is op 26.10.1824 te Dieren.

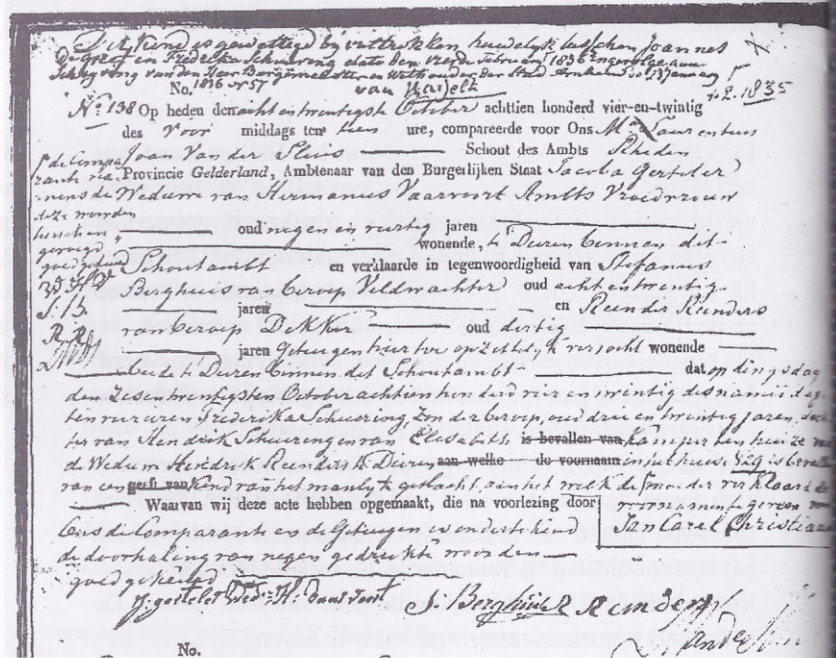
Vragen:

1. Is op één of andere manier te achterhalen wat Frederica Schuring (geboren op 20.04.1801 te Arnhem) deed in Dieren en omgeving? Was zij een dienstbode, en is dit eventueel na te gaan in een register? Werkte zij misschien op Middachten?
2. Is er iets bekend over de genoemde getuigen? Stefan Berghuis, 28 jaar, beroep veldwachter en Reinder Reinders, 30 jaar, beroep dekker.
3. Wat is het huidige adres van huis 29 in Dieren en bestaat het nog?

Als mogelijke tip wordt voorts een achterneef van mevrouw de Greef genoemd met de naam Marius Ackerstaf, die drukkerij 'Mercurius' gehad zou hebben. Een hiermee verband houdende akte zou gepasseerd zijn bij notaris Hoogland, 1ste helft 19de eeuw.

Opmerking van de redactie

Voor de heer de Greef hebben wij een uitzondering gemaakt, maar het is niet de opzet om de rubriek Lezers vragen/antwoorden te gaan gebruiken voor vragen met een genealogische achtergrond. Voor eventuele geïnteresseerden in deze verwijzen wij naar de Nederlandse Genealogische Vereniging. Postadres: NGV, Postbus 26, 1380 AA Weesp
E-mail: info@ngv.nl Website: www.ngv.nl

Geboorteakte van Jan Carel Christiaan Schuring

Herkomst naam Worth-Rheden

Mevrouw P.J.M. de Laak in Velp stelde ons de volgende vraag: Graag zou ik willen weten waar de naam Worth-Rheden vandaan komt?

Oprichtingsdatum café Het Wapen van Rheden

Mevrouw C. Gerritsen uit Rheden is opzoek naar de oprichtingsdatum van het huidige eetcafé Het Wapen van Rheden. Het zou ongeveer honderd jaar geleden kunnen zijn. Het is goed mogelijk dat deze horeca gelegenheid destijds een andere naam gehad heeft.

100 Jaar NPB-kerk Velp

Tekst en samenstelling: Huib Bosland
Fotografie buiten archief: Bert Pieters
Vormgeving en opmaak: Peter Kamper sr

ANNO. 1905.
PROTESTANTENBOND

12

Vrijwillige
Gedragsgemeenschap
NPB
Nieuw en gemiddeld
de sprang

*Honderd jaar kerkgebouw van de
Vrijzinnige geloofsgemeenschap NPB
afdeling Velp en omstreken*

VAN 1905 NAAR 2005

Wanneer een bezoeker van Velp vanaf de Hoofdstraat de Oranjestraat inslaat en, na de lijstenwinkel van Vegter bewonderd te hebben verder doorwandelt de Dr. Fabiusstraat in, dan valt hem een hier niet direct verwacht kerkgebouw op. In een boog boven de ingang prijkt de naam PROTESTANTENBOND en daarboven ANNO 1905: de kerk van de Vrijzinnige Geloofsgemeenschap NPB, afdeling Velp en omstreken.

Anno 1905! Dat is dus nu, bedenkt onze wandelaar, juist honderd jaar geleden. En in gedachten ziet onze man, als het ware de tijd terugdraaiend, de kledij - vooral van de dameskerkgangers - veranderen.

En wat is daar in en rond dat gebouw in de loop van een eeuw mogelijk voorgevallen? Thuis gekomen slaat onze bezoeker de in zijn bezit zijnde Monumentengids Rheden op, die in 2000 uitkwam en een globaal overzicht biedt van monumentale bouwwerken in de gemeente Rheden. In de paragraaf Overgangsarchitectuur (circa 1900-1910), op pagina 27, vindt hij de volgende passage waarin melding wordt

gemaakt van het kerkgebouw van de NPB: “. . . Bij andere panden is de Art Nouveau toegepast in tegeltableaus boven de ingang zoals bij de kerk in de Fabiusstraat 12”.

Dat is alles wat hij in deze inleidende monumentengids over het nu jubilerend NPB-gebouw aantreft. Laat ons, aan de hand van andere bronnen, hier teruggaan naar dat jaar 1905 en de daarna volgende jaren.

Arnhemse dames op de fiets, 1905

NPB-KERK IN AANBOUW

Op maandagavond 9 april 1905 werd in een buitengewone algemene vergadering van “de Afdeling Velp-Rosendaal van den Nederlandschen Protestantenvbond” besloten over te gaan tot “de stichting van een kerkgebouw in de Docter Fabiusstraat alhier, naar de plannen van den heer C. Bok. De uitvoering van den bouw is door den heer Bok opgedragen aan de firma J.H. Jansen die het gebouw den 15en November a.s. geheel voltooid moet opleveren”, aldus het bericht in de Velpsche Courant van 11 april 1905.

Deze vergadering had naar alle waarschijnlijkheid plaats in het toenmalige Hotel Naeff. NPB-kerkdiensten werden de laatste jaren gehouden in de zaal Van de Graaf (later Veldhuis) aan de Oranjestraat.

Ir. C. Bok behoorde tot de gezeten burgers van Velp. Van elders gekomen betrok hij in 1901 de statige villa Latisana, in het midden van de Hoofdstraat. Zijn ruime tuin strekte zich uit tot de Oranjestraat en de Dr. Fabiusstraat.

De NPB-afdeling in Velp was in 1885 opgericht, vrij kort na de stichting in 1870 van de landelijke vrijzinnige "Nederlandsche Protestanten Bond". Het te scheppen kerkgebouw ging dus niet uit van een kerkelijke organisatie - de NPB is geen kerk - maar zoals de benaming thans luidt van een "vrijzinnige geloofsgemeenschap". De leden hiervan zijn voor een deel, naast hun NPB-lidmaatschap, ook bij enig vrijzinnig kerkgenootschap aangesloten of waren dat, een aantal anderen zijn dat niet.

De kerk aan de Fabiusstraat verleent ook onderdak aan een 'dochter' van de afdeling Velp e.o.: 'De Sprang', die lezingen op religieus en levensbeschouwelijk gebied verzorgt.

Wat betreft de voorgenomen kerkbouw: naast de uitvoerders, de firma J.H. Jansen, was de architect A. Jansen de ontwerper van het NPB-gebouw. Dat de kerk zou verrijzen aan de verbindingsweg tussen Oranjestraat en de Noorder Parallelweg voert ons naar de persoon van Dr. Gerardus Fabius. Deze uit een Noord-Hollands medisch geslacht afkomstige arts, die in Leiden

had gestudeerd en was gepromoveerd, behoorde met twee Velpse vakcollega's tot de pioniers/oprichters van het plaatselijke ziekenhuis. Hij was ook verder een sociaal bewogen man die zich - met name ter voorkoming van cholera - sterk maakte voor het tot stand komen van waterleiding die tot 1899 in Velp nog ontbrak. Dokter Fabius, die in 1854 was geboren, overleed op nog jeugdige leeftijd in het jaar 1900. In de laatste jaren van zijn leven was hij bovendien voorzitter van de NPB Velp-Rozendaal.

Kerkgebouw NPB in wintertooi

Vrienden en collega's van deze sociale pionier riepen na zijn vroege dood een stichting in het leven en zamelden geld in waartoe in Velp Noord, aan de toenmalige Broekstraat (nu IJsselstraat) een pomp (in feite een kraan) werd geplaatst waarvan zij die niet over veilig drinkwater beschikten gebruik konden maken.

Deze Fabiuspomp staat nu, onder beheer van de Oudheidkundige Kring, nabij de ingang van de Oude Jankerk aan de Velpse Kerkstraat.

In 1902 besloot de Rhedense gemeenteraad de verbindingsweg tussen Oranjestraat en Noorder Parallelweg naar Dr. Fabius te vernoemen. En daar zou dus, naar het besluit van april 1905, in de loop van dat jaar het NPB-kerkgebouw verrijzen.

Fabiuspomp achter de Oude Jan

VELPS LEVEN IN 1905

Alvorens hierover verder te berichten willen we ons in het kort wat nader verdiepen in het Velpse leven in die eerste jaren van de twintigste eeuw. De handeldrijvende middenstand van Velp besloot in die tijd een vereniging te stichten ter “behartiging van de belangen der handelaars en neringdoenden hier ter plaatse”, zoals de Velpse Courant in november 1905 weet te melden.

Er werd ook wel door Arnhemse winkeliers in onze plaatselijke krant geadverteerd, zoals in een annonce voor “Tooverlantaarns, glazen inschuifplaten, Chineesche schimmen”, alles voorhanden bij Van Heuven & Co. in de Arnhemse Rijnstraat.

Wanneer men daar thuis niet naar keek kon men in Velp, op 25 februari, naar een lezing van Ds. J.W. Gunning, directeur van het Nederlandse Zendingen Genootschap over de zending op Java opgeleust door lichtbeelden. Of, frivoler, begin van die maand, naar William Taylor met zijn gedresseerde katten en honden, waarvan - volgens het programma - één kon lezen en rekenen. Ook Speenhoff kwam dit jaar, met zijn Cesarine, een keer in Velp optreden.

Totaal nieuw voor Velp was in 1905 “slechts eene Reuzen Feestuitvoering” van het allernieuwste op het gebied van levende beelden van de “geheel zonder schittering” werkende Royal Bioscope uit Amsterdam.

De Hoofdstraat zag er wel veel kalmer uit dan tegenwoordig, hoewel er in dat jaar 1905 toch melding moest worden

gemaakt van "een aanrijding waarbij een bakkersknecht met gevulde broodkorf, op zijn fiets in onbesuisde vaart uit de Wilhelminastraat kwam rijden, toen juist de auto-mobil van den heer V. uit Zutphen den Hoofdweg pas-seerde. Door een der voorwielen van den tuf-tuf (!) werd het woeste bakkertje van zijn rijwiel geslingerd", wat geluk-kig allemaal goed afliep, al vlogen de broden her en der heen. De automobilist trof geen schuld "want de toeter had voldoende waarschuwend tonen doen hooren".

*Tramstation waar nu, aan de Zutphense-
straatweg, het Esso-pompstation staat*

Over verkeer gesproken, en dan over het openbaar vervoer: per spoortrein kon je al jarenlang Velp in en uit. De spoorlijn Arnhem - Zutphen werd al in 1865 geopend. Bij voorbeeld in de zomerdienst van 1881 liepen er op deze lijn waaraan Velp ligt in beide richtingen 8 treinen per dag. Langs de weg was er, in en uit de richting van Dieren, ook al sinds 1887 de stoomtram van de Geldersche Stoomtramweg Maatschappij. Om een indruk te bieden van de frequentie: dagelijks reden er vanaf dat jaar in de zomerdienst 12 trams in beide richtingen.

Naar Arnhem bleef de verbinding over de weg nog geruime tijd negentiende-eeuws, namelijk per paardentram. Op 3 mei 1905 was het overigens een heugelijke dag voor de Arnheemsche Tramweg-maatschappij (die dit vervoer verzorgde): toen was het juist 25 jaar geleden dat de tram in 1880 voor het publiek geopend werd. De koetsiers waren die dag met mooie grote kokardes gesierd. En we lezen in onze krant: "... Ondanks vele bezwaren in menigen winter heeft de dienst nimmer stilgestaan, zelfs niet bij den zwaarsten sneeuwval."

Het tramstation, waar in Velp de lijn eindigde, was in die tijd ook eind- en beginpunt voor de stoomtram uit Dieren. Ook had de G.S.M. nog een bergruimte voor gestationeerde wagens en locomotieven, waaraan de naam van de Tramstraat nog herinnert. Het tramstation zelf bevond zich op de plaats waar nu het Esso-pompstation aan de Zutphense straatweg is gevestigd.

HET KERKGEBOUW KOMT TOT STAND

Na de ledenvergadering van 9 april 1905 werd er door het NPB-bestuur, onder de voortvarende leiding van zijn voorzitter W.K. (Werner Karel) baron van Pallandt kennelijk snel voortgang gemaakt, waarbij ook de heer Bok ongetwijfeld niet stil zat. Op 25 mei was er een kleine plechtigheid.

Toen werd er door de 14-jarige dochter van de baron, Henriëtte Jeanne Adelaïde baronesse van Pallandt, de eerste steen voor de nieuwe bouw geplaatst. Alle bezoekers van de NPB kennen deze marmeren steen, die ingemetseld zit in de vestibule van de kerk.

Ter herdenking van deze eerste-steenlegging is hieraan 100 jaar later, in de NPB-dienst van 3 juni j.l. door de voorganger Ds. I. de Jong op gepaste wijze aandacht gewijd.

De bouw verliep kennelijk voorspoedig. Op 12 oktober wordt op een ledenvergadering besloten "het nieuwe kerkgebouw van tevoren ter bezichtiging te stellen voor 10 cents ten bate van de kas der Afdeeling".

In een advertentie in de Velsche Courant van 11 november worden "zij die nog eigen zitplaatsen wenschen in het nieuwe kerkgebouw en die nog niet opgegeven hebben beleefd verzocht hiervan nog kennis te geven vóór 19 November". En: "de loting voor de zitplaatsen zal geschieden op 20 november des middags ten 1 uur in het kerkgebouw".

Op 29 November meldt een nieuwe annonce:

NPB-kerk in de Fabiusstraat

Nederlandsche Protestantenvbond
Afdeeling Velp-Rosendaal
Inwijding van het kerkgebouw
op Zondag 3 December 1905
voorm. 10 1/2 uur
uitsluitend toegankelijk voor de
Leden en hun huisgenooten
en genoodigden
Spreker: Dr. W. Haverkamp van Nijmegen
KOORZANG

Met het volgende wervende slot:

"Zij die nog lid van de Afdeeling wenschen te worden kunnen zich opgeven bij den Heer Ybe Ybes, Hoofdstraat 326, Velp."

In de Velsche Courant van 6 december treffen we dan een verslag aan van deze inwijdingsdienst, waarbij in de aanhef uitgebreid op het gebouw zelf wordt ingegaan. Wij laten het ook om die reden hier integraal volgen.

VELP. De Afdeling Velp-Rosendaal van den Nederlandschen Protestantenvbond hield sinds eenige jaren godsdienstoefeningen in de zaal van den heer v. d. Graaf (later Veldhuis). Hoewel niet ongeschikt voor dat doel, bleek toch behoefte te bestaan aan een eigen gebouw, dat daarom speciaal is ingericht en geheel het karakter draagt van een kerk. Door milde bijdragen van goedgezinden, van wie we niemand behoeven te noemen, was eindelijk een voldoende bedrag bij elkaar en kon men de plannen ontwerpen en uitvoeren. En zoo staat er thans in de Doctor Fabiusstraat het nieuwe kerkgebouw, dat we gerust een sieraad voor de straat durven noemen, al heeft eenvoud, maar ook doelmatigheid bij den bouw voorgezeten. Het is geheel in moderneren stijl opgetrokken en maakt met zijn boogramen (waarin enkele gothische lijnen) voorzien van lichtgroen glas in lood met groen en roode randversiering een aangename indruk. Ook het inwendige is eenvoudig doch netjes. Het benedendeel biedt een ruime plaats voor de circa 300 nette bruine Weener stoelen, terwijl "het koor" nog gemakkelijk aan een honderdtal personen ruimte geeft. Het spreekgestoelte is geplaatst in een koepelvormige nis waarin een drietal kleine boogramen in gebrand glas, die de drie grondgedachten van den Christelijken godsdienst: "Geloof, Hoop en Liefde" symbolisch vertolken. De wanden zijn uitgevoerd in zachte kleur, het plafond is wit, enkele randen zijn in de gewone steenkleur aangebracht, zoodat een en ander met de verlichting een aangename indruk maakt. Het houtwerk is van imitatie eiken, afgezet met enkele lijnen in lichter kleur. Onder het koor is, behalve voldoende ruimte voor bergplaats, trap en entree, een flink vertrek met afzonderlijken ingang, bestemd voor consistoriekamer.

Preekstoel vroeger, met de oorspronkelijke ramen, en thans

De verlichting bij avond geschiedt door 36 gasgloeilampen, die bij drietallen op armen aan de wanden of op de balustrade zijn geplaatst. Een en ander doet de ontwerper, de heer A. Jansen, en de uitvoerders, de firma Jansen, alle eer aan, die gezamenlijk het werk op de meest onbekrompen en onberispelijke wijze uitvoerden.

Zondag j.l. had de inwijding van het Kerkgebouw plaats door den heer Dr. W. Haverkamp van Nijmegen. Het bestuur had voor deze gelegenheid entreekaarten voor de Leden beschikbaar gesteld om een te grooten toeloop te voorkomen, maar tevens door het bijzetten van verscheidene stoelen gezorgd, dat meer dan 400 belangstellenden konden worden toegelaten. Tevens had de organist, de heer Thiele, gezorgd dat een gemengd koor, welker leden meerendeels reeds vroeger daartoe hadden meegewerkt, eenige liederen ten gehore bracht, welke op een zeer schoone en verrukkelijke wijze werden uitgevoerd en daartoe den indruk van het oogenblik niet weinig verhoogd.

De voorganger sprak naar aanleiding der woorden: het was ons goed, hier te zijn. Hij wenschte het Bestuur en de leden geluk met de voltooiing van dit gebouw en hoopte, dat het een aanleiding mocht zijn, dat ook hier de waarlijk Christelijke geest in den godsdienst meer en meer tot zijn recht moge komen. Tenslotte dankte de Spreker allen, die hadden meegewerkt om de stichting van het gebouw mogelijk te maken, den heer Thiele voor de moeite welke hij zich heeft getroost met het instudeeren der koornummers en het koor zelf voor de heerlijke, diep gevoelde vertolking daarvan. Met het zingen van het zoo schoone Koraal "Komt danken we allen God", door het koor, dat door de Gemeente in diepe stilte staande werd aangehoord, eindigde deze plechtige eerste dienst in het nieuwe Kerkgebouw.

*Het Verschuieren-orgel,
bespeeld door Roel van Woudenberg*

HET ORGEL IN DE NPB-KERK

De organist Thiele, van wie in bovenstaand verslag sprake is, bespeelde bij die inwijdingsdienst geen pijporgel maar een harmonium. In 1909 evenwel werd besloten uit te zien naar een passend pijporgel. Hoe dit tot stand kwam is uitgebreid beschreven in twee brochures, van 1986 en 1994, door toegewijde NPB-er en oud-voorzitter Pieter van der Linden.

Het valt te danken aan het toenmalige bestuurslid Arriens (of Arriëns), die in Nederland had rondgespeurd, dat bij de orgelbouwer Verschuieren in Heythuizen (nabij Roermond) een passend orgel kant en klaar stond. De orgelbouwer had dit orgel eigenhandig vervaardigd omstreeks 1896 en wilde er nu wel van af. Het werd door de NPB te Velp voor de prijs van f. 1450 aangekocht, inclusief de plaatsing en een garantieperiode van zes jaar. Volgens een gelijknamige nazaat van Verschuieren beschikt de Velpse NPB-kerk hiermee over het oudste nog bespeelbare orgel van deze - vooral in het Zuiden des lands beroemde - firma.

In de loop van de jaren heeft het Velpse orgel - dat onder meer over een zeldzaam geworden pneumatisch systeem beschikt - enkele malen een restauratie ondergaan en werd het in 1930 uitgebreid "met twee manualen en een vrij pedaal, met een dispositie, kenmerkend voor tweeklaviersorgels van Verschuieren uit het begin van de 20-ste eeuw".

Met deze technische details over dit bijzondere instrument dienen we hier te volstaan.

Het is in elk geval voor de kerkgangers keer op keer een genoeg en een genot dit orgel, vaardig bespeeld door Roel van Woudenberg, te beluisteren.

GEBRANDSCHILDERDE RAMEN

In de nis, achter de preekstoel, bevinden zich, zoals hierboven vermeld, drie kleine boogramen. Wij lazen hierboven ook dat in deze vensters de symbolen voor geloof, hoop en liefde (een kruis, een anker en een hart) waren verbeeld; kleine uitbeeldingen in het verder blanke glas. In de jaren zestig werden deze ramen vervangen door drie kleurrijke glas-in-loodramen door de bekende Arnhemse schilder/glazenier Theo van der Horst. In het middelste raam, voorstellend het Grote Licht, de Almachtige gesymboliseerd, met daaronder een suggestie van de toren van Babel als symbool van de menselijke dadendrang. Het rechter venster is een voorstelling van een klein schip, koers zoekend in een wilde zee: de mens die innerlijk de juiste koers moet zoeken.

Het linker raam - met vlammen en een opwaartse beweging - het menselijk streven boven zichzelf uit te stijgen verbeeldend.

*Glas-in-lood ramen
achter de preekstoel*

MOEILIJKE TIJDEN

In de loop van de jaren werden zowel op het gebied van verlichting als verwarming de nodige wijzigingen aangebracht. Wat betreft de verlichting: het gas ging uit, het elektrisch licht aan.

Een moeilijke tijd vormden de bezettingsjaren, in het bijzonder het laatste oorlogsjaar, toen Velp in het strijdgebied kwam te liggen. Wij halen het volgende aan uit de NPB-jaarverslagen 1943/'44 en 1944/'45.

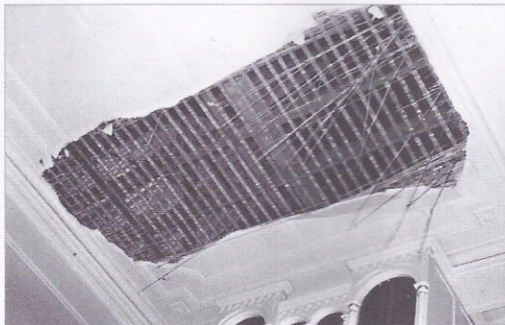
“Zondag 27 Sept. 1944. Een fatale datum in de geschiedenis onzer afd. Dien Zondag (de dienst werd geleid door Ds. Fopma Em. Dg. Pred. te Velp) vernamen wij tijdens den kerkdienst reeds een geweldige activiteit in de lucht. Spoedig bleek dat luchtlandingstroepen waren neergelaten in de omgeving van Arnhem. Dit was het begin van de hevige worsteling om Arnhem, welke eindigde met een nederlaag van de geallieerden. Het was mede het begin van het drama voor de inwoners van Arnhem. Arnhem moest nl. evacueren. 35.000 Menschen moesten in Velp e.o. ondergebracht worden. Ook ons kerkgebouw moest daarvoor dienstbaar gemaakt worden.

75 Arnhemmers vonden daar een onderkomen. Het was echter van korten duur. Weer werden die mensen opgejaagd en moesten vertrekken.

Een aantal evacués uit Gennep betrok daarna het kerkgebouw. In November kon de kerk weer in gebruik worden genomen.

... In Maart 1945 trof ons een nieuwe ramp. Een V1 kwam midden in de plaats (Oranjestraat) naar beneden. Veel huizen in die straat werden totaal vernield en vele doden vielen daarbij te betreuren. Een groot aantal huizen in die omgeving leed belangrijke schade. Ook ons kerkgebouw werd gehavend. Alle ruiten stuk, het dak, deuren en muren erg beschadigd, zoodat het voorloopig onbruikbaar was. Een woord van dank aan het Bestuur van de Vrije Evangelische Gemeente en de Kerkeraad der Ned. Herv. Gem. voor het beschikbaar stellen van hun lokalen is hier zeer zeker op zijn plaats.

... 14, 15 en 16 April waren de laatste angstige en spannende dagen. Velp lag toen steeds onder hevige granaatvuur. Een groot aantal huizen ging daarbij in vlammen op.” En, na vermelding dat de Duitsers waren weggetrokken en de Canadezen van verscheidene kanten Velp binnengetrokken waren, vervolgt het verslag: “Zondag 23 April werd in ons gehavende kerkgebouw een Dankstond gehouden waarin voorging Ds. Schönfeld te de Steeg. Het duurde nog tot Augustus voor het kerkgebouw wind- en regendicht gemaakt kon worden. Op 26 Augustus werd het voor het eerst weer in gebruik genomen voor de kerkdiensten.”

1978: puin in de kerk

Wij nodigen u nu uit enige hinkstapsprongen door de tijd te maken. Intussen werden onder meer op verwarmingsgebied de nodige verbeteringen getroffen. Zo werden eind jaren vijftig de "totaal versleten kachels" vervangen door oliestookkachels, die op hun beurt een twintigtal jaren later werden opgevolgd door centrale verwarming. Maar dan wordt het begin 1978 wanneer zich iets ergs voordoet. Wij citeren de dan al 23 jaar eerder aangetreden Ds. Voetelink in haar kwaliteit van redactrice van het afdelingsblad Licht en Leven, maart 1978.

PUIN IN DE KERK

Dat is altijd nog minder erg dan wanneer hier had moeten staan: "de kerk in puin", maar erg is het! In een paar seconden was het gebeurd: een geweldige slag en daar lag een groot stuk van het plafond in brokken verspreid door de kerk. Wat een geluk dat de ooggetuigen in de bestuurskamer waren en er op dat ogenblik niemand in de kerk was!

Tijdensdienst onder voorganger ds. Ivo de Jong

Met deze daverende klap werd tevens de kort tevoren laatste dienst van voorgangster Voetelink in haar officiële dienstbetrekking afgesloten. Zij nam daarna nog geruime tijd in vrijwel volbetrekking waar, tot haar opvolgster Ds. Dorhout Mees er was.

hadden bevonden - daaraan moeten wij ook nu nog niet denken. Wel tien maanden namen het herstel en daarmee de vernieuwde uitvoering van de kerkzaal in beslag. Hier ook nu nog eens hulde aan NPB-er en architect D. Wijma voor diens bekwame leiding aan het vele hieraan verbonden werk. En daarmee sluiten wij ons relaas over de beschreven eeuwperiode af.

In de reparatieperiode van de kerk stelde 'Avondzon' haar aula welwillend beschikbaar.

Was het neervallen in talrijke zware brokken gebeurd terwijl er zich mensen in de kerkzaal

Vanzelfsprekend zijn bestuur en leden van de NPB Velp en omstreken ook de afgelopen 25 jaar actief doende geweest. Rekening houdend met veranderde tijdsomstandigheden is op een moment serieus overwogen de bakens te verzetten, de zorg voor het gebouw aan de Fabiusstraat - dat trouwens een gemeentelijk monument is - los te laten en elders in te trekken. Maar het uiteindelijk besluit, in meerderheid

genomen, luidde: wij blijven. Recent is de vernieuwing van het dak der kerk, voorafgegaan door een geslaagde dakpanactie. En zo wordt - indachtig het lied *Wat de toekomst brengen moge, mij geleidt des Heren hand* - in geloof en vertrouwen een nieuwe fase ingegaan.

1905: FEITEN EN VOORVALLEN IN NEDERLAND

Op 1 mei werd officieel de befaamde wereldbibliotheek *De maatschappij van het goedkope boek* onder leiding van haar stichter Leo Simons opgericht. De eerste uitgave was *Sara Burgerhardt* door Betje Wolff en Aagje Deken. Arthur van Schendel was een in die tijd al veel gelezen auteur. In 1904 was zijn meesterwerkje *Een zwerver verliefd* uitgekomen. In hetzelfde jaar verschijnt het tweede deel van *De kleine Johannes* door Frederik van Eeden.

Op muziekgebied: Johan Wagenaar bracht zijn zo populair geworden ouverture *Cyrano de Bergerac* uit.

Op sportterrein: Nederland speelde op 30 april zijn eerste officiële internationale voetbalwedstrijd en wel tegen België, in Antwerpen. En Nederland won met 4-1! De returnwedstrijd volgde op 15 mei in Rotterdam. En de uitslag hiervan? Weer 4-0 voor Nederland!

Er was ook een politieke crisis, ten gevolge waarvan Abraham Kuyper en de zijnen het veld moesten ruimen.

Maar ook op het gebied van natuurbescherming was 1905 een opmerkelijk jaar. Toen werd namelijk – door de befaamde Jac. P. Thijsse e.a. – de ‘Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten’ opgericht.

Voor Nederlandse geschiedwetenschap werd 1905 van bijzondere betekenis: de jonge professor Johan Huijzinga houdt bij zijn intrede in Leiden een gezaghebbende rede over de diepe verwantschap tussen kunst en geschiedschrijving, die later wel de meest gelezen historische oratie van de twintigste eeuw wordt genoemd.

Maar er kwamen ook plaatselijke rampen voor. In Vriezenveen vernielde een brand een groot deel van het dorp. En in Lochem verwoestte een brand in een uur tijds het aardige Remonstrantse kerkje, waarbij ook het juist geplaatste orgel verloren ging.

WAT VOOR WEER WAS HET IN 1905?

Het jaar ving aan met -12°C op 2 januari, maar dat zette niet door. In het voorjaar was er de 24ste mei nog lichte vorst. Rond kasteel Middachten moesten in de voorafgaande nacht zelfs grote vuren worden gestookt om bomen en planten voor bevriezing te vrijwaren. Na een warme juli-maand behoorde echter de herfst van 1905 tot de koudste van de hele 20ste eeuw.

Antwoord op de beginvraag dus: frisjes!

W.K. BARON VAN PALLANDT

Werner Karel baron van Pallandt bewoonde met zijn gezin huis Rozenheuvel te Rozendaal.

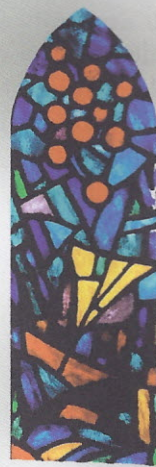
Hij was voorzitter of bestuurslid van tal van organisaties en instellingen op sociaal en hippisch terrein.

Vanaf 1900 was hij voorzitter van de afdeling Velp van de Nederlandse Protestantenvbond. In 1933 nam hij afscheid in de algemene ledenvergadering, die blijkens het verslag door tal van andere zaken tot ver na middernacht duurde. Na zijn aftreden werd hij tot ere-voorzitter van de afdeling benoemd.

Helaas moest in het jaarverslag 1936/'37 melding worden gemaakt van het overlijden van W.K. baron van Pallandt, die dus gedurende een derde van een eeuw koers en beleid van de afdeling Velp van de NPB had bepaald, waarbij hij – om met de tekst van het verslag te spreken – “steeds de vaan der Vrije Vroomheid heeft hooggehouden”. In het herdenkingswoord in de Velpsche Courant van 29 juni 1937 (drie dagen na zijn heengaan), door Meester Bergman, karakteriseerde deze Baron van Pallandt kernachtig als volgt:

*... Wij hooren zijn luide stem.
We begrijpen zijn druk gebaar.
We verstaan de velerlei uitingsvormen zijner heftige en emotioneele persoonlijkheid.*

En zo staat hij ook in onze generatie nog voor ons.

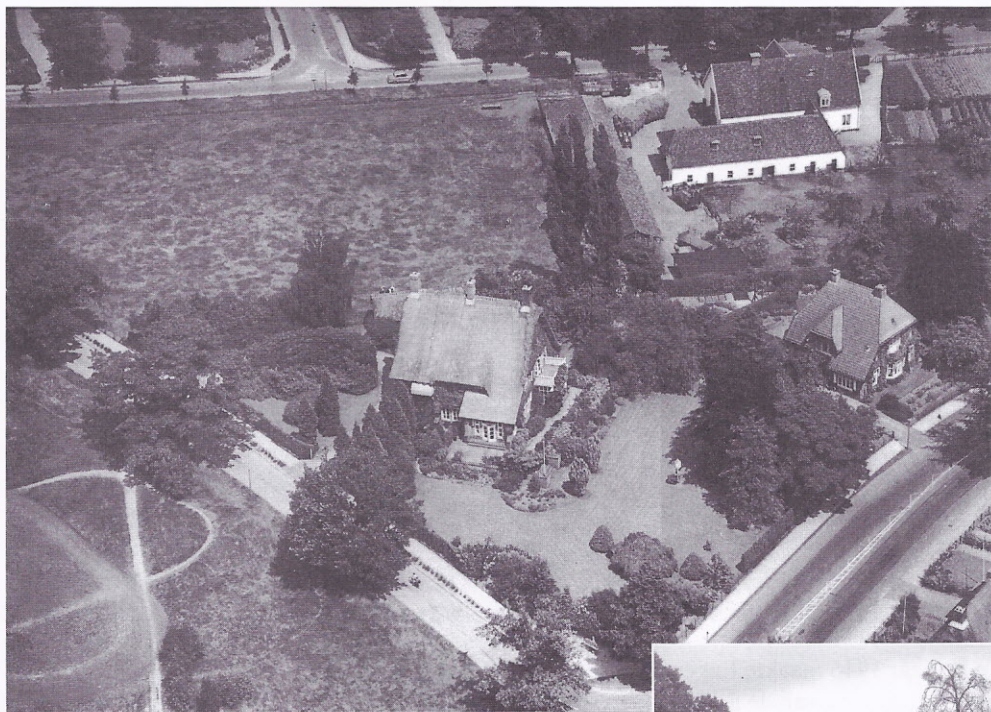

Boerderij De Biesdel in Velp

Reeds eerder hebben wij melding gemaakt over de vraag waar destijds deze boerderij gestaan zou hebben. Zoals bekend is het verzorgingshuis 'De Biesdel' vernoemd naar een boerderij 'De Biesdel'. Echter in de omgeving waar nu het verzorgingshuis staat hebben meerdere boerderijen gestaan. Gelukkig hebben wij met behulp van wat ouder fotomateriaal en navraag bij betrokkenen en omwonenden van destijds de oplossing gevonden. Ik nodig u uit om ruim 50 jaar mee terug te gaan in de tijd.

Een luchtfoto uit het jaar 1961 toont ons een landhuis op de voorgrond en een boerderij op de achtergrond. De foto is ongeveer vanuit het zuidwesten genomen. Links op de voorgrond zien wij de Dennenweg, de weg rechts is de Beukenweg en de weg op de achtergrond is de Biesdelselaan. De grote villa op de voorgrond heette De Goede Reede en werd gebouwd in 1928 naar een ontwerp van architect A.J. Kropholler. Rechts op de voorgevel, naast de openslaande deuren was een anker als gevelversiering aangebracht.

In 1972 moest de villa wijken voor de bouw van het appartementencomplex zoals wij dat nu kennen met dezelfde naam als de villa van destijds. De gevelsteen met anker werd herplaatst en mede hierdoor draagt het appartementencomplex nu dezelfde naam als de voormalige villa.

1961, Luchtfoto van het terrein van De Biesdel en De Goede Reede

De witte boerderij op de achtergrond op de luchtfoto werd in 1951 gebouwd door de landbouwer/veehouder P. Roelofsen uit Velp. De heer Roelofsen oefende zijn beroep uit tot december 1949 op de boerderij De Muntershof gelegen aan de Graaf Ottostraat ten oosten van de Larensteinselaan in Velp. In de hierboven genoemde decembermaand brandde deze boerderij af. Een oude boerderij uit Velp was niet meer. In het boek van Kerkkamp (p. 25) staat een kaartje met zeer oude veldnamen afgebeeld, waarop ook De Muntershof vermeld staat naast ander bekende namen zoals De Elswelden en Beltjeshof.

De 'nieuwe' boerderij De Biesdel aan de Biesdelselaan, gebouwd in 1951 en gesloopt in de jaren zeventig.

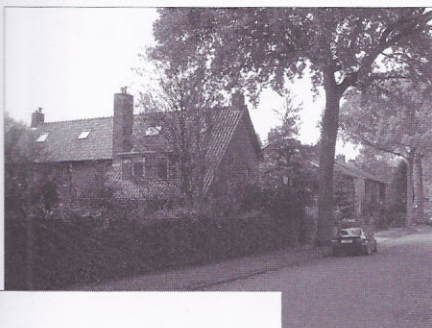
In het jaar 1946 maakte Eugène Rensburg (1872-1956) een potloodtekening van de achtergevel van de boerderij De Biezendel, het bouwjaar 1857 is duidelijk zichtbaar, over de meervoudsvorm van bies kom ik nog terug. Deze boerderij heeft gestaan op de hoek van de Beukenweg en de Biesdelselaan. De laatste bewoner was boer Willemsen, zijn bijnaam was Willemsen de Piët (lange i uitspreken). In de oorlogsjaren haalde hij met zijn tweewielige mestkar en paard bij een aantal bewoners in de nabij gelegen zeeheldenbuurt het huisvuil op. De Biezendel raakt na 1946 verder in verval en wordt in het begin van de jaren 50 gesloopt.

De voormalige boerderij De Biesdel gelegen op de hoek van de Beukenlaan en de Biesdelselaan te Velp, potloodtekening van E. Rensburg 1946. Rechts boven de huidige bebouwing.

Terug naar De Biesdel

De heer Roelofsen mocht daar een nieuwe boerderij bouwen, maar moest om dat te kunnen eerst de daar bestaande boerderij van de familie Puijman afbreken. Daarbij kreeg hij de verplichting van de gemeente Rheden zich bij de nieuwbouw te houden aan de afmetingen van het fundament van de afgebroken boerderij van Puijman. En zo verrees de nieuwe witte boerderij van de familie Roelofsen.

Inmiddels was, zoals reeds vermeld, de oude boerderij De Biezendel gesloopt en kreeg de heer Roelofsen het idee zijn nieuwe boerderij De Biesdel te noemen, dit in over-

eenstemming met de spelling van de Biesdelselaan. De naam werd aangebracht op de zijgevel van de vrachtwagenschuur, er waren drie vrachtwagens en een tractor die voor benodigde paardenkrachten zorgden. De zijgevel was naar de Biesdelselaan gericht. In het begin van de zeventiger jaren viel ook het doek voor deze boerderij. In het verzorgingshuis De Biesdel leeft deze naamgeving voort.

De naam De Biezendel of De Biesdel

Op de luchtfoto is links achter de villa een driehoekig perceel slecht grasland zichtbaar. Op dit terrein bevond zich vroeger een del of laagte in het hier aanwezige stuwwallenlandschap. Een watervoerende laag bracht hier bronwater aan de oppervlakte, dat in vervolgen tijden zelfs zoveel water leverde dat een stroompje gevoed werd, die zijn water afleverde aan de Rozendaalsebeek ter hoogte van de Achtsprong bij het villapark. In de zeeheldenbuurt zijn nog sporen zichtbaar.

Hoofdingang van het verzorgingshuis De Biesdel aan de Biesdelselaan te Velp

Echter in het meer recente verleden heeft de verdroging toegeslagen. De drinkwaterwinning op de Pinkenberg kan van invloed zijn geweest. Maar in de vijftiger jaren was er nog een poel met water heeft de heer Roelofsen jr. mij verzekerd. En deze poel werd omzoomd door biezen, een door boeren niet geliefde plant, een indicator van slecht doorlatende grond. Maar het was een del met biezen, waarmee de naamgeving eveneens verklaard is.

Co de Bruijn

Een woord van dank ben ik verschuldigd aan de heer P. Roelofsen in Asperen, mevrouw Luteijn-Roelofsen, mevrouw A.M. de Bruijn-Barendregt, de heer E.J. Muis Wzn en de heer A.R. Geudeke, allen in Velp. Zonder hun waardevolle informatieverstrekking had ik de vraag niet kunnen beantwoorden.

Z Bakstenen Z Verplegen Z Tuinieren Zomerexcursie 2005

Op 26 augustus 2005 vertrokken wij met 40 leden van de kring richting Deest, Zetten en Hemmen. Het weer was, ondanks de vele wolken, zeer zonnig en de rit naar de Betuwe was dan ook prachtig.

Onze eerste bestemming was de steenfabriek Vogelensangh waar nóg steeds op de traditionele manier stenen worden gebakken. De heer Arts van der Sande, directeur, heette ons welkom en legde uit dat wij in drie groepen zouden worden rondgeleid door de heren Kersten, Heyting en hemzelf. Het was zeer interessant om van dichtbij te zien hoe het proces verloopt van klei tot steen. We hoorden veel over de verschillende kleisoorten en formaten die hun naam geven aan de stenen: Waalformaat, IJselformaat enz., de stooktemperatuur, het drogen en bewaren in de opslag. Er wordt veel geleverd op bestelling omdat het resultaat heel bijzonder is en de totale kostprijs van een huis niet echt veel hoger is.

Het was een leerzaam bezoek, waar we, ondanks de grote plassen en modder, gelukkig allemaal goed op de been bleven. Wel vonden we het lawaaiig, stoffig, warm, tochtig, koud en vochtig. Steenbakkers zijn noeste werkers!

Vervolgens gebruikten wij de lunch in de Wanmolen te Zetten en bezochten het Nationaal Museum Verpleging en Verzorging aldaar. Dit museum is gevestigd in een mooi oud pand Het Witte Huis. Hier werd ons getoond met behulp van vele foto's en attributen hoe nog geen eeuw geleden verpleegd en verzorgd werd. Vroeger was ziekenzorg vooral een zorg van charitatieve instellingen, omdat veel armen extra zwaar werden getroffen door ziekte en daardoor niet konden werken. Het bezoek werd besloten met een film.

Vooraf voor de verpleegkundigen uit het gezelschap was er veel herkenbaars te zien.

Het weer was nog steeds zonnig en wij werden dan ook in de tuin van het voormalige kasteel van Hemmen ontvangen met koffie, thee en mooie taarten. De heer Jan van den Brandhof vertelde ons op zeer enthousiaste wijze over de geschiedenis van het kasteel en de tuin. Het kasteel is van 1375 tot 1931 bewoond door de familie van Lijnden. Na het overlijden van de laatste heer van Hemmen is het kasteel gebruikt als conferentieoord o.a. door de wereldbond van kerken, later de Raad van Kerken.

Door oorlogsgeweld is het kasteel op 5 januari 1945 in brand geschoten door de geallieerden omdat er zich duitse paratroepers schuilhielden. Dit was het einde van het kasteel. De herbouwpremie van de overheid is door de Hervormde Kerk gebruikt om conferentieoord Hydepark te bouwen. In 1992 is de werkgroep kasteeltuin Hemmen gevormd om de aanleg en instandhouding van de tuin te ondersteunen. Met de hulp van diverse subsidies en de inzet van de vele vrijwilligers is er nu een bijzonder fraaie tuin ontstaan.

Steenfabriek Vogelensangh Deest

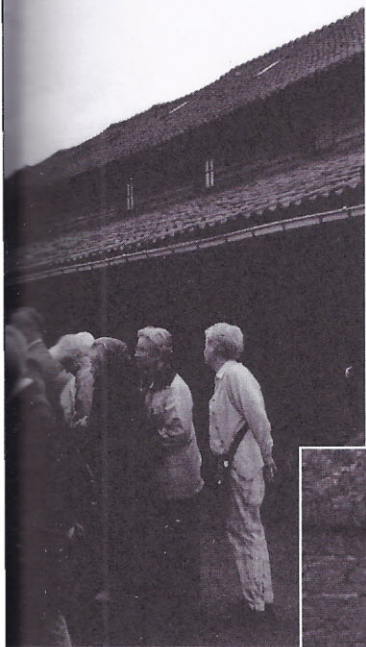
Ook het omringende park, in engelse landschapsstijl, maakt het geheel tot een oase van rust en groen in de Betuwe.

Via het park wandelden we naar het kerkje, waar Ottho Gerhard Heldring predikant was van 1827-1867. Deze predikant zou een voorloper genoemd kunnen worden van het opvangwerk, dat later in de voormalige pastorie plaatsvond.

Op de begraafplaats rond de kerk ligt nog een sarcofaag uit de 11de of 12de eeuw, van waarschijnlijk van een friese zendeling.

Dit was een interessant slot van een leuke dag waar wij goede voorbeelden zagen van het goed bewaren van ons cultuur historisch erfgoed.

Tanny van der Werf
en
Peter Clous

*Nationaal Museum
Verpleging en Verzorging Zetten*

Kasteeltuin Hemmen

Een bijzondere vondst in de Wartburg te Velp

Co de Bruijn

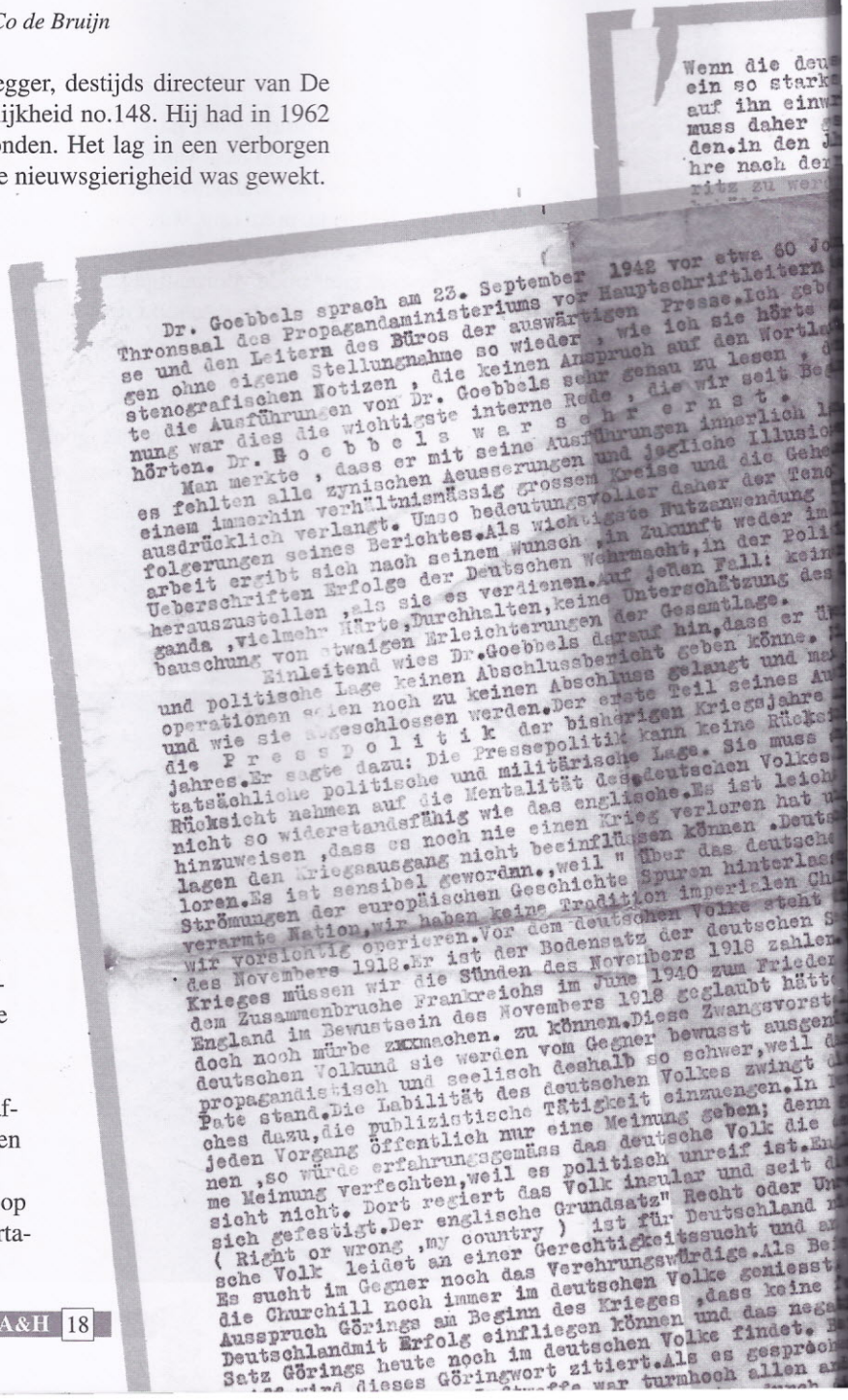
In de afgelopen zomer werd ik opgebeld door ds. H.J. Hegger, destijds directeur van De Wartburg, naar aanleiding van een artikel in *Ambt & Heerlijkheid* no.148. Hij had in 1962 een bijzonder document uit de Tweede Wereldoorlog gevonden. Het lag in een verborgen lade van de schouw in de huiskamer van De Wartburg. Onze nieuwsgierigheid was gewekt.

Vervolgens komt er een telefoontje van mevrouw E.H. van Marken uit Rozendaal. Zij woonde in de oorlogsjaren in De Wartburg, die toen De Hoek heette. In juli 1944 staan er twee Duitsers op de stoep, die het huis vorderen voor Duitse officieren, die hier komen uitrusten na hun activiteiten aan het front. Het lijkt aannemelijk, dat in deze periode het document in de lade werd opgeborgen.

Het document, dat ds. Hegger ons ter hand stelde, blijkt een verslag te zijn van een redevoering die Dr. Goebbels in 1942 heeft uitgesproken voor vertegenwoordigers van de binnenlandse en de buitenlandse pers in Berlijn bij het naderend keerpunt in de oorlogsvoering van nazi-Duitsland. De naam van de verslaggever is niet bekend.

Opvallend in de redevoering van Goebbels is de onverbloemde wijze van propaganda voeren. Schokkend is de passage waarin het lot van de Joden aan de orde komt. Verder hebben de Engelsen het - volgens Goebbels - maar makkelijk! "Zij hebben nog nooit een oorlog verloren" en kunnen "imperialistisch" denken. Dit in tegenstelling tot het Duitse volk dat - in de ogen van Goebbels - mentaal zwak is. De pers moet "mythologiseren en heroïseren" om de weerbaarheid van het Duitse volk op te krikken. Wij weten inmiddels hoe het nazi-regime de propaganda-machine hanteerde. Maar hier staat het nog een keer, zwart op wit.

Het lijkt de redactiecommissie een goede gedachte om, als afsluiting van het bevrijdingsjaar 2005, u kennis te laten nemen van dit verslag door het in zijn geheel af te drukken. Een woord van dank zijn wij verschuldigd aan de heer Joop Westerveld in Velp, die zo vriendelijk is geweest voor de vertaling zorg te dragen en het geheel leesbaar te maken.

Wir dürfen nicht Gedanken an den Frieden nachhängen und die Erleichterungen, die vielleicht dem deutschen Volke gegeben werden können publizistisch

überschätzen. Zwei grundsätzliche Grundsätze sind: 1. Die deutsche Presse soll die Wahrheit sagen. 2. Die deutsche Presse soll die Wahrheit sagen. Die deutsche Presse soll die Wahrheit sagen. Die deutsche Presse soll die Wahrheit sagen.

Verslag Rede Goebbels

Dr. Goebbels richtte op 23 september 1942 het woord tot ongeveer 60 journalisten in de troonzaal van het ministerie van propaganda en wel tot hoofdredacteuren van de Berlijnse pers en de bureauchefs van de buitenlandse pers. Ik geef zijn uiteenzetting weer zonder stelling te nemen, zoals ik die beluisterde, afgaand op mijn stenografische gegevens, die niet de pretentie van een letterlijke weergave hebben. Ik verzoek de uiteenzetting van Dr. Goebbels zeer nauwkeurig te lezen, want naar aller mening was dit de belangrijkste toespraak voor intern gebruik, die wij sinds het begin van de oorlog hebben gehoord.

Dr. G o e b b e l s w a s z e e r e r n s t i g .

Men merkte, dat hij met wat hij wilde zeggen lang geworsteld had. Er was geen sprake van cynisme en illusies. Hij sprak tot een betrekkelijk grote kring en geheimhouding werd uitdrukkelijk gevraagd. Des te veelzgender waren daarom de teneur en de conclusies van zijn verslag. De belangrijkste les voor het redactionele werk is volgens hem, dat in de toekomst, noch in de inhoud, noch in de koppen van de kranten successen van de Duitse weermacht, in de politiek enz. groter voorgesteld worden dan ze het verdienen. In elk geval geen illusie propaganda, veeleer hardheid, doorzetten, geen onderschatting van de tegenstander, een eventuele vermindering van de druk in de algemene situatie niet overdrijven.

In zijn inleiding wees Dr. Goebbels er op, dat hij over de militaire en politieke toestand geen definitief verslag kon doen. De zomer- en herfstoperaties waren nog niet afgesloten en men weet niet wanneer en hoe ze afgesloten worden. Het eerste deel van zijn uiteenzetting ging over de politiek ten aanzien van de pers in de oorlogsjaren tot nu toe en in het vierde oorlogsjaar. Hij zei daarover: de politiek ten aanzien van de pers kan geen rekening houden met de feitelijke politieke en militaire situatie. Ze moet, anders dan in Engeland, rekening houden met de mentaliteit van het Duitse volk. Het Duitse volk heeft minder weerstandsvermogen dan het Engelse volk. Voor Engeland is het gemakkelijk erop te wijzen, dat het nog nooit een oorlog verloren heeft en dat enkele nederlagen de afloop van de oorlog niet kunnen beïnvloeden. Duitsland heeft oorlogen verloren. Het is gevoelig geworden, omdat in het Duitse volk alle geestelijke stromingen van de Europese geschiedenis sporen hebben achtergelaten. Wij zijn een verarmde natie, wij hebben geen imperialistische traditie. Daarom moeten wij voorzichtig te werk gaan.

U n i o n b a l d z u s a m m e n -

Op het Duitse volk drukt de last van november 1918. Dat is de droesem op de bodem van de Duitse ziel. Door de lange duur van de oorlog moeten wij voor de zonden van november 1918 boeten. Misschien was er na de ineenstorting van Frankrijk in juni 1940 nog vrede gekomen, als niet Engeland, zich bewust van november 1918, geloofd zou hebben Duitsland alsnog geestelijk te kunnen breken. Deze dwanggedachten drukken zwaar op het Duitse volk en ze worden door de tegenstander bewust uitgebuit. De afgelopen winter was propagandistisch en geestelijk daarom zo zwaar, omdat het Napoleontische voorbeeld daartoe bijdroeg. De labiliteit van het Duitse volk dwingt de rijksoverheid de publicitaire activiteit van de pers in te perken. In Duitsland mag er over elke gebeurtenis publiekelijk maar één opvatting bestaan want, als er twee opvattingen zouden zijn, dan zou, zoals de ervaring heeft uitgewezen, het Duitse volk de opvatting voorstaan, die de regering niet gelegen komt, omdat het volk politiek niet volwassen is. Engeland heeft deze voorzichtigheid niet nodig. Daar reageert het volk insulair en sinds de Cromwell-Revolution innerlijk stabiel. Het Engelse grondbeginsel "Recht oder Unrecht, mein Vaterland" (Right or wrong, my country) is voor Duitsland niet bruikbaar. Het Duitse volk lijdt aan een ziekelijk verlangen naar rechtvaardigheid en aan een ziekelijke neiging tot objectiviteit. Het zoekt in de tegenstander nog steeds naar wat respect afdwingt. Als voorbeeld daarvoor: de achting, die Churchill nog steeds geniet in het Duitse volk. Nog een voorbeeld is de uitspraak van Göring aan het begin van de oorlog, dat geen vijandelijke vliegtuigen Duitsland met succes binnen kunnen vliegen en de negatieve weerklank, die deze ene zin van Göring vandaag nog in het Duitse volk vindt. Bij elke vijandelijke luchtaanval wordt deze uitspraak van Göring geciteerd. Toen dit gezegd werd was het feitelijk gerechtvaardigd. De Duitse luchtmacht stak torenhoog boven alle andere luchtmachten uit. Intussen is de waarheid van de uitspraak van Göring f e i t e l i j k weerlegd. Deze ene vergissing blijft haken in het Duitse volk. In het Engelse volk blijft een aantal vergissingen van Churchill niet haken. Engeland zegt: hij zal het wel redden. Met een volk als het Duitse kan de overheid geen open politiek bedrijven, misschien over 150 jaar, als wij dan rijk zijn en over een imperialistische traditie beschikken.

Als de Duitse jeugd in Kiev studeert, of in Brussel, als elke Duitser zo zelfbewust is, dat de vijandelijke propaganda geen invloed meer op hem heeft, als we immuun zijn. De eigenschap van het Duitse volk om in oude fouten te vervallen moet daarom ontzien worden. De Britse huid is dik en onkwetsbaar geworden in de eeuwen na Cromwell. De huid van het Duitse volk is 9 jaar na de nationaal-socialistische revolutie uiterst dun. Ze hoeft maar geprikkeld te worden, of alle wonden gaan open. Dat moet ver-

meden worden. Daarom houdt de overheid en de leiding van de pers veel voor zich en legt brandende problemen pas dan uit, als ze in geen geval langer onbesproken kunnen blijven. Dat is de bedoeling van alle verboden en beperkingen t.a.v. de pers. Het is begrijpelijk, dat op sommige redacties gelatenheid heerst. De redacties zijn qua personeel meer en meer ontvolkt. Het gebrek aan papier is vreselijk. De paar mensen die nog werken voor de Duitse pers moeten koeliewerk verrichten. Mensen ontbreken, omdat ze er eenvoudigweg niet zijn. De moeilijkheden liggen vooral daaraan, dat de journalist bewust zaken, die algemeen besproken worden, moet verzwijgen, juist vanwege de kwetsbaarheid van het Duitse volk. De Duitse journalist moet voor de regering ondankbaar werk verrichten. Het is van wezenlijk belang dat stilzwijgen betracht wordt, niet alleen omdat er buitenlandse spionnen zijn, maar ook vanwege de joden. Alle onderzoeken hebben dat uitgewezen. Dit gedrag van de joden is begrijpelijk. In Berlijn zijn er nog 48.000. Zij zijn er absoluut van overtuigd, dat ze in de loop van de oorlog in oostelijke richting over de grens gezet worden en aan een afschuwelijk lot ten prooi zullen vallen. Ze bevroeden nu al de onvermijdelijke zwaarte van hun psychische vernietiging, dus brengen ze, wanneer dat maar mogelijk is en zo lang ze leven, het rijk schade toe. Met een voorbeeld illustreert dr. Goebbels de mogelijkheid om kritiek te hebben op alledaagse dingen. Een West-Duitse krant (Nationalzeitung Essen) had de ernstige fouten in de groentevoorziening van Duitsland beschreven. De beschrijving was juist. Toch was ze uit propagandistisch oogpunt fout, omdat de gewone man pas verbitterd raakt, als dergelijke rare toestanden in de krant staan en dus bij de regering bekend moeten zijn. Zo lang dergelijke zaken niet publiekelijk besproken worden, neemt hij er geen oogen mee te schelden op de plaatselijke middenstand enz., zegt echter: als Hitler dat wist. Als wij de partij niet hadden, zou de pers deze taak op zich moeten nemen. Iedereen weet, dat de pers autoritair gestuurd wordt. Ook het geringste woord van kritiek weegt daarom vandaag de dag aanzienlijk zwaarder dan lange artikelen met klachten in de tijd van de Republiek van Weimar, die kwamen en gingen en spoedig vergeten werden.

Nog een reden voor terughoudendheid is het probleem van de herhaling van steeds dezelfde stellingen en polemieken. Hij, Dr. Goebbels, zei het onvoorwaardelijke standpunt in te nemen, dat men dit systeem moet handhaven. De Engelse propaganda heeft in die zin gefaald. Als hij de Engelse minister van propaganda zou zijn geweest, zou hij in deze drie jaren van oorlog twee stellingen tegen Duitsland verdedigd hebben. Ten eerste: Engeland voert oorlog tegen Hitler en niet tegen het Duitse volk. Ten tweede: de eeuwige herhaling, tot misselijk wordens toe, van de principes van het Atlantisch Charter¹⁾, tot echter iedereen in Duitsland de punten één

voor één zo kende als eens de 14 punten van Wilson²⁾. De Duitse propaganda heeft tegenover het Duitse volk allerlei opvattingen verdedigd, terwijl één enkele opvatting een veel overtuigender invloed zou hebben gehad. De Duitse propaganda moet naar het voorbeeld van de katholieke kerk kijken, met haar totaliteit aan geloofsprincipes, met de primitiviteit van haar argumenten voor alle lagen van de bevolking. De katholieke kerk is demagogisch, wij moeten dat tot heil van het volk ook zijn, vandaar de schrillere toon, de eenduidige, heldere wijze van spreken.

Voor de Duitse pers is er geen reden tot gelatenheid. Elke hoofdredacteur moet zich de geestelijk leider van zijn lezers voelen, juist dan wanneer hij zelf richtlijnen krijgt. Zijn leidersfunctie is belangrijk. Hij behoort zichzelf mede-initiatiefnemer te voelen. Engeland speelt, in zijn kijk op de situatie, meesterlijk op het instrument van het geforceerde schijnoptimisme en schijnpessimisme. Wij hebben geleerd, dat deze geraffineerde werkwijze ondoelmatig is voor het Duitse volk. Wij mogen nooit pessimistisch zijn, ook als dat een bedoeling zou hebben. Wij mogen ook - dat hebben drie jaar oorlog ons geleerd - niet geforceerd optimistisch zijn, omdat anders de tegenslag des te groter is. Het zou waanzin zijn vandaag op een of andere manier te willen veronderstellen, dat de S o v j e t U n i e s p o e d i g i n e e n z o u s t o r t e n. Wij mogen geen vredesgedachten koesteren en we mogen de vermindering van druk, die we het Duitse volk misschien kunnen toestaan, niet publicitair overschatten. Twee principiële hints zou hij, Dr. Goebbels, graag geven. Ten eerste: De oorlog wordt niet van vandaag op morgen beslist, het Duitse volk moet er aan wennen dat de oorlog lang zal duren, het mag niet met illusies gevoed worden, noch door de tekst, noch door de koppen in de krant. Het Duitse volk moet weten, dat de totale nationale inzet nodig is om deze oorlog te winnen. Het is een lange, harde en bittere worsteling tegen buitengewoon sterke vijanden. Ten tweede: wij moeten onze bondgenoten met zorg behandelen en daarbij leren van de Engelsen. Wij zijn een volk zonder schakeringen; een rustige bemiddelaarhouding kennen wij niet. Het liefst zouden we al onze vrienden naar het voorbeeld van onze 'wensdromen' modelleren.

Wij houden bijvoorbeeld niet van de Italianen, ondanks hun opmerkelijke oorlogsinspanningen en we overschatten plotseling de Japanners, omdat ze in een zeeslag meteen een paar slagschepen tot zinken hebben gebracht, terwijl dat de Duitse luchtmacht nog niet gelukt is. Deze overdrijvingen aan de ene en onderschattingen aan de andere kant wijzen op absoluut politieke onvolwassenheid. Deze fouten maken het ons moeilijk. We kunnen het ons niet permitteren, in een wereld zonder burens en vrienden te leven. We lijden eronder, dat men in Rome terecht oordeelt:

De stemming van het Duitse volk is anti-Italiaans, maar pro-Japans. De Duitse pers heeft hier een belangrijke taak. De Italiaanse bondgenoot moet aan alle kanten gesteund worden, in de eerste plaats in het bewustzijn van het Duitse volk.

Het beslissende binnenlandse politieke probleem in de komende maanden zullen de vijandelijke l u c h t a a n v a l l e n o p D u i t s e s t e d e n vormen. In bepaalde omstandigheden zal dit het beslissende probleem van de eigenlijke Duitse oorlogspolitiek worden. Het zal niet langer mogelijk zijn in een enkele zin in het OKW-verslag³⁾ te vermelden, dat een oude binnenstad, bijv. van Düsseldorf, in puin gelegd werd. Het Duitse volk heeft er recht op in de gebombardeerde gebieden bemoedigd te worden in zijn houding. Daarom worden er PK-compagnieën⁴⁾ gevormd, die het gebeuren in de bombardementsnachten in de tot nu toe gebruikelijke stijl van de oorlogsberichten over de fronten moeten heroïseren, respectievelijk moeten mythologiseren. De vanuit de lucht bedreigde gebieden zullen moed ingesproken worden, de niet bedreigde gebieden zullen op de hoogte gebracht worden van de buitengewone prestatie van de bevolking in de gebombardeerde steden.

Het slot van de uiteenzetting van dr. Goebbels was het meest opmerkelijk. Nu komt alles aan op de versterking van het weerstandsvermogen van het Duitse volk. In het vierde oorlogsjaar raakt het aantal verwoestingen en het lijden de individuele landgenoot in die mate, dat men daar niet meer met goedkope uitspraken aan voorbij kan gaan. De oorlog wordt door allen terecht ervaren als een tragisch gebeuren. We moeten ophouden met een terminologie als "frisch-fröhlicher Krieg" uit het eerste en tweede oorlogsjaar. Uitdrukkingen als "STUKAMASSARBEIT" (maatwerk van Stuka's) mogen niet meer gebruikt worden, want ook boven Duitsland wordt nu soms dit maatwerk geleverd. Hoe langer de oorlog duurt, des te vermoeider raakt het volk. Daar moeten we ons tegen te weer stellen, want we gaan er van uit, dat ook de tegenstander vermoeider raakt. We weten niet wanneer de oorlog afgelopen is. Elke oorlog is ooit een keer opgehouden. Soms beslist één regiment de slag, nadat daarvoor divisies zich vergeefs ingespannen hebben om de slag te beslissen. Toevallen en wonderen bestaan ook. In de Zevenjarige Oorlog gebeurde dat, en waarom zou het nog niet een keer kunnen gebeuren? Het Duitse volk moet voorbereid zijn op een toeval of een wonder. Zijn weerstandsvermogen moet in elk geval versterkt worden. Juist in tijden waarin de factoren die de oorlog bepalen meer invloed hebben dan het zicht op het einde van de oorlog. De winter zal moeilijk worden. Opnieuw zullen mensen onder de wapens geroepen worden, de arbeidsmarkt zal niet ontlast worden, maar er zal meer vraag zijn.

We moeten rekening houden met verdergaande verplichte tewerkstelling, met dwangmaatregelen op het gebied van stroom- en gasvoorziening, met verdergaande beperkingen van het doorgaande en het lokale verkeer, enz. Al deze te verwachten maatregelen mogen de mensen niet van streek brengen, maar moeten hun zelfredzaamheid vergroten. De Duitse pers moet in dienst staan van dit streven.

- - - - -

- 1) Atlantic Charter, in aug.1941 door Roosevelt en Churchill opgestelde verklaring over de gemeenschappelijke principes in de politiek van hun landen met betrekking tot de toekomst van de wereld. De verklaring heeft mede de stoot gegeven tot oprichting van de Verenigde Naties.
- 2) Op 8 januari 1918 legde president Woodrow Wilson het Congres der Verenigde Staten een boodschap voor, waarin zijn beroemde 14 punten ontvouwd zijn als grondslag voor een toekomstige wereldvrede.
- 3) Oberkommando der Wehrmacht
- 4) Propagandakompanien

Opmerking:
Een enkele keer is wat vrijer vertaald,
omdat dat beter leesbaar Nederlands opleverde.

Joop Westerveld

Aanpassing contributie

Vanaf 2006 wordt de contributie voor ieder lid € 21,00 ongeacht zijn huiselijke omstandigheden. Ieder lid mag op de avondlezingen dan één introducé mee brengen.

Dit zal een einde maken aan ongelijke behandeling, binnen de Kring, van onze leden waarbij de  n meer betaalt dan de ander voor in feite dezelfde rechten.

In het ledenbestand zal "De hr. en mevr." gewijzigd worden in De heer of in Mevrouw.

Het bedrag van € 21,00 ligt onder het gemiddelde van de oude bedragen en betekent voor de Kring een daling van inkomsten. Dit kan alleen worden goedge maakt door uitbreiding van het ledenbestand.

In Ambt & Heerlijkheid van maart 2006 wordt de contributienota bijgevoegd. U kunt tot dan wachten met de betaling.

Lezing Rhederoord

De lezing over de tuinen van Rhederoord, die in november gehouden zou worden, is wegens ziekte van de spreker, niet doorgaan. De lezing zal in januari worden gehouden gevolgd door een rondleiding door de tuinen in april 2006. Verdere informatie hierover treft u aan in de bijlagen van deze Ambt & Heerlijkheid.

Winterexcursie

De winterexcursie vindt plaats op zondag 26 februari a.s. We worden dan rondgeleid door de Synagoge in Arnhem. Inschrijfstrookje en verdere informatie vindt u eveneens in de bijlagen.

Namens het bestuur van de Oudheidkundige Kring Rheden - Rozendaal wens ik u mooie feestdagen en een gelukkig nieuwjaar.

Elise Olde Rikkert
Voorzitter

Ambt & Heerlijkheid
een uitgave van de
Oudheidkundige Kring
Rheden - Rozendaal